

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«МЕТОДИ ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В
УКРАЇНІ
(24 ЛЮТОГО-31 ТРАВНЯ 2022 РОКУ)»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Бовкун С. Ю.

Керівник Чабанна М. В.,

Докторка політичних наук, доцент

Рецензент

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

План

Вступ.....	с. 3 – 5
1 Теоретико-методологічні засади дослідження дезінформації як політичного феномену.....	с. 6 – 27
1.1 Концептуалізація поняття «дезінформація» на загальнонаціональному рівні	с. 6 – 15
1.2 Основні чинники ефективності російської дезінформації в Україні в умовах війни	с. 16 – 26
2 Методи протидії дезінформації у європейській та українській практиці	с. 28 – 44
2.1 Огляд методів боротьби з дезінформацією у країнах Європейського Союзу	с. 28 – 36
2.2 Нормативно-правові та організаційно-інституційні методи протидії дезінформації в Україні.....	с. 36 – 43
3 Політологічний аналіз протидії кремлівській дезінформації в Україні після початку повномасштабного вторгнення росії.....	с. 45 – 67
3.1 Проблематика української інформаційної політики (24 лютого-31 травня 2022 року).....	с. 45 – 56
3.2 Державні комунікації як основа протидії російській дезінформації в умовах війни.....	с. 56 – 66
Висновки.....	с. 68 – 71
Список використаних джерел та літератури	с. 72 – 96
Анотація	

ВСТУП

Актуальність. Повномасштабне вторгнення рф в Україну докорінно змінило політичний контекст та інформаційне поле. Хоча вплив війни на сприйняття українцями російських наративів можна буде більш повно вивчити вже після її закінчення, важливо розглянути поточні зміни у методах боротьби з дезінформацією після 24 лютого 2022 року, а також взаємовплив українського досвіду та досвіду інших європейських країн, щоб зробити політологічний аналіз методів боротьби з російською дезінформацією, які наразі використовуються.

Вищезазначене зумовило вибір теми наукової роботи **«Методи протидії російській дезінформації в Україні (24 лютого-31 травня 2022 року)»**.

Об’єкт дослідження – методи протидії дезінформації.

Предмет дослідження – методи протидії російській дезінформації в Україні після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну.

Мета дослідження – визначити основні методи протидії російській дезінформації в Україні після початку повномасштабного вторгнення.

Поставлена мета дослідження передбачає вирішення таких **завдань**:

1. Концептуалізувати сучасне визначення поняття «дезінформація»;
2. Визначити основні причини ефективності російської дезінформації в Україні;
3. Охарактеризувати європейські методи боротьби з російською дезінформацією після 2014 року;
4. Визначити засоби протидії російській дезінформації в Україні після 2014 року;
5. Окреслити основні проблеми і вразливості інформаційної політики під час повномасштабної війни;
6. Встановити релевантні методи протидії російській дезінформації в умовах повномасштабної війни.

Методи дослідження. За допомогою методів порівняння та узагальнення виокремлено спільні характерні ознаки у визначенні терміну

«дезінформація». Міждисциплінарний підхід, зокрема філософський, соціологічний і психологічний метод, дозволив встановити основні чинники ефективності російської дезінформації у сучасному українському контексті. За допомогою дескриптивного методу було досліджено методи боротьби з дезінформацією допоміг і визначено перелік основних засобів протидії дезінформації у світовій і українській практиці. Методи порівняння, спостереження і аналізу, а також експертний метод дозволили на основі наукових напрацювань політологів, соціологів, психологів, думок експертів у поєднанні з власним аналізом встановити проблеми інформаційної політики і релевантні методи протидії дезінформації в Україні в умовах повномасштабного вторгнення.

Джерельна база. Основою роботи слугували аналітика ГО «Детектор медіа», незалежного видання «TEXTY.ORG.UA», прес-центру «Український кризовий медіа-центр» громадянської мережі «Опора», опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, аналітичні документи і експертні висновки HLEG-FN, Атлантичної Ради, Європейської Ради.

Ступінь наукової розробки проблеми. Поняттям «дезінформації» займалася значна частина закордонних (Р. Шультц, К. Вордл, Р. Годсон, Дж. Мартін) і українських (І. Поліщук, М. Ожеван, Д. Дубов) теоретиків комунікацій і дослідників інформаційного простору. Значний внесок у концептуалізацію терміну «дезінформація» зробили дослідник Л. Флоріді, який більше 15 років вивчав цей феномен, і Д. Феліс, який встановив 6 концептуальних ознак дезінформації. Питання деструктивного інформаційного впливу дезінформації також розглядали В. Петрик, Л. Компанцева, Г. Почепцов, М. Присяжнюк. Методи протидії дезінформації розглядались у роботах Дж. Стрея, А. Джуссані, О. Фурсай, С. Даниленко. Український контекст досліджували У. Ільницька, А. Нофтенко. Методи протидії кремлівській дезінформації в умовах війни поки розглядались тільки представниками громадського сектору та аналітиками дезінформації, зокрема Д. Золотухіним. На момент написання роботи політологічних досліджень

протидії деструктивним інформаційним впливам росії у контексті повномасштабної війни опубліковано не було.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше було здійснено політологічний аналіз методів протидії російській дезінформації в Україні в умовах повномасштабної війни 2022 року.

Науково-практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали можуть бути в подальшому використані для дослідження змін в українській політиці у сфері захисту інформаційного простору в період війни; у порівняльних дослідженнях європейської і української стратегії протидії дезінформації; у дослідженні ефективності методів протидії російській дезінформації; у вивченні використання різних стратегій протидії дезінформації у відмінних політичних контекстах.

Структурно робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають до себе шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг роботи – 96 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЯК ПОЛІТИЧНОГО ФЕНОМЕНУ¹

1.1 Концептуалізація поняття «дезінформація» на загальнонаціональному рівні

Деінформація є окремим феноменом, відмінним від суміжних понять «мініформація», «фейк», «маніпуляція», «обман» тощо. Задля здійснення належного аналізу явища, виокремлення методів боротьби з дезінформацією на загальнонаціональному рівні в умовах війни і формування рекомендацій, необхідно концептуалізувати термін «дезінформація» шляхом визначення переліку характерних особливостей феномену.

Першочергово зазначимо, що багато дослідників погоджуються, що слово «дезінформація» має російське походження²³⁴⁵, а дезінформаційні кампанії активно пов'язують з розвідкою від середини ХХ до початку ХХІ століття. Зокрема Д. Фелліс звертає увагу на операцію «Bodyguard» у Другій Світовій війні⁶, а Г. Почепцов наводить приклад «активних заходів КДБ» і дезінформації часів Холодної війни⁷.

Розглянемо деякі з визначень дезінформації для розуміння походження терміну. Дослідник Х. Фокс у своїй роботі 1983 року надає поняття дезінформації, звужене до дій окремих акторів: дезінформація – це

¹ Розділ написано на основі напрацювань курсової роботи з теми «Методи протидії російській дезінформації в Україні (на прикладі закриття телеканалів «112 Україна», «NewsOne», «ZIK» і створення Центру протидії дезінформації)», захищеної Бовкун С. Ю., студенткою 3-го курсу спеціальності «Політологія» Національного університету «Києво-Могилянська академія», 27.04.2021 у НаУКМА.

² Davis, C. C., Bittman L. The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View. Pergamon-Brassey's, 1985. Pp. 49–50.

³ Shultz R. H., Godson R. Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy. Pergamon-Brassey's, 1984. Pp. 37–38.

⁴ Jowett G., O'Donnell V. What Is Propaganda, and How Does It Differ From Persuasion? Propaganda and Persuasion. Sage Publications, 2005. Pp. 21–23.

⁵ Pacepa I. M., Rychlak R. J. Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism. Wnd Books, 2013. Pp. 4–6, 34–39, 75.

⁶ Fallis D. What is disinformation? // Library trends. – 2015. № 63.3. Pp. 401–426. URL: http://www.u.arizona.edu/~fallis/LIB%2063.3%2005.%20fallis%20401_426.pdf (дата звернення: 18.03.2022)

⁷ Почепцов Г. Г. (Дез)информация. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. – 248 с. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf> (дата звернення: 18.03.2022)

«інформація, що навмисно вводить в оману, яка оголошена публічно чи стала предметом витоку інформації з боку уряду чи розвідки»⁸.

У 1980 році американське ЦРУ сформувало власне визначення дезінформації: це «ряд практик, усної чи письмової дезінформації, «сіра» і «чорна» пропаганда, маніпулювання іноземними ЗМІ, політичні дії і операції агентів впливу...»⁹. Надаємо визначення частково, адже воно містить довгий перелік інших кейсів, які можна включити до поняття. Ми вважаємо, що форма вищезазначеного формулювання пов'язана зі специфікою роботи ЦРУ, яке ставило за мету досягнути основні прояви дезінформації, а не визначити поняття.

Група дослідників у сфері політичної комунікації у своїй праці 1987 року віднесла дезінформацію до категорії «активних заходів» радянських спецслужб і визначила поняття як «форму низькоінтенсивної агресії проти сил свободи у сучасному світі»¹⁰. Таке формулювання є надто широким, хоча виражає сутність дезінформації як інструменту міжнародної політики.

На нашу думку, вищезазначені роботи важливі для ознайомлення з точки зору розуміння походження терміну, однак обмеження визначення дезінформації шляхом зведення до одного з інструментів розвідки наразі не є коректним. Саме тому ми не будемо використовувати вищезазначені визначення для концептуалізації терміну «дезінформація».

На думку Дж. Мартіна, дослідника пропаганди, дезінформація – це форма пропаганди, що «фокусується на неправомірній дії чи повідомленні, що спотворює правомірну дію чи реальну ситуацію»¹¹.

Р. Шультц і Р. Годсон, дослідники міжнародних відносин і національної безпеки, визначають дезінформацію наступним чином: це «хибна, неповна чи

⁸ Fox C.J. Information and misinformation. Westport, CT: Greenwood Press, 1983. Pp. 12–15.

⁹ Soviet Covert Action. Hearings before the Subcommittee on Oversight of the Permanent Select Committee on Intelligence / U.S. Congress, House of Representatives, 96th Congress, 2nd Session, February 6, 19, 1980. P. 63.

¹⁰ Meiselman W., Pilon J. G., Lenczowski J., Dziak J. J., Godson R., Shultz R. H., Levchenko S., Bennett R. K., Jacobson K., Joachim Maitre & Sir James Goldsmith. Soviet disinformation and the news // Political Communication. – 1987. № 4:1. Pp. 29–64.

¹¹ Martin L. J. Disinformation: An instrumentality in the propaganda arsenal // Political Communication. – 1982. № 2:1. Pp. 47–64.

оманлива інформація, яка спрямована на конкретного індивіда, групу, країну»¹². З цього визначення можна виділити наступні характеристики дезінформації: це вид інформації; інформація може бути напівправдою; спрямованість дезінформації на конкретного актора чи акторів.

Філософ Л. Флоріді тривалий час вивчав феномен дезінформації. У 1996 році дослідник зазначав, що «дезінформація виникає тоді, коли обробка інформації є неякісною»¹³, а у праці 2005 року звузив поняття, додавши нову характеристику: «якщо джерело мізінформації знає про її оманливу природу, можна вважати це дезінформацією»¹⁴. У роботі 2011 року науковець сформулював визначення дезінформації так: це «належним чином сформовані значущі і водночас хибні дані, які цілеспрямовано поширюються з метою того, щоб отримувач повірив, що ці дані є інформацією»¹⁵. Зазначимо, що Л. Флоріді вважає, що інформація – це правдиві і точні дані. Тобто, філософ відзначає наступні особливості феномену дезінформації: дані піддаються обробці; дані є важливими; дані є хибними; спрямованість на актора чи акторів; таргетований актор(-и) повинен вважати їх правдивими; дезінформація не є видом інформації.

Одне з сучасних узагальнених визначень пропонує Oxford English Dictionary, що визначає дезінформацію як свідоме поширення хибної інформації («the dissemination of deliberately false information»)¹⁶. Це формулювання містить дві ключові характеристики терміну «дезінформація»: усвідомлення обману і поширення неправдивої інформації. Водночас вищезазначене формулювання є надто широким, зокрема друга частина визначення – «поширення хибної інформації» – є амбівалентною,

¹² Shultz R. H., Godson R. *Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy*. Pergamon-Brassey's, 1984. Pp. 37–38

¹³ Floridi L. *Brave.net.world: The internet as a disinformation superhighway?* // *Electronic Library*. – 1996. № 14. Pp. 509–514.

¹⁴ Floridi L. *Semantic conceptions of information*. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. – 2005. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/information> (дата звернення: 20.01.2021)

¹⁵ Floridi L. *The philosophy of information*. New York: Oxford University Press, 2011. P. 260.

¹⁶ Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. URL: <http://www.oed.com/view/Entry/54579?redirectedFrom=disinformation> (дата звернення 20.03.2022)

адже її можна трактувати як де-факто неправдиву інформацію, так і хибну інформацію з точки зору джерела дезінформації.

Не можемо оминати визначення Європейської Комісії, зважаючи на важливість політичного реагування міжнародної спільноти на дезінформаційні кампанії. Європейська інституція визначає дезінформацію як «хибну, неточну чи оманливу інформацію, яку створюють, презентують і поширюють з умисною метою публічної шкоди чи заради прибутку»¹⁷. Тобто вищезазначене формулювання дозволяє визначити наступні характеристики дезінформації: це вид інформації; вона може бути напівправдою чи маніпулятивним контентом; поняття включає до себе не тільки безпосереднє поширення, а й створення і презентацію дезінформації; спрямованість на групу індивідів; мета – шкода чи прибуток. Остання особливість вирізняє визначення Європейської комісії від інших.

У сучасних дослідженнях більшість науковців звужує поняття «дезінформації» і надає характеристику цілеспрямованості дезінформування, тому виникає окремий термін «мізінформація» у значенні ненавмисного поширення неправдивої інформації¹⁸¹⁹.

Американський дослідник Д. Фелліс виділяє «main varieties of disinformation» (надалі будемо це трактувати як «основні підходи до визначення дезінформації» відповідно до нашого перекладу): дезінформація як урядова чи військова діяльність; як наслідок непрямого поширення неперевіреної інформації новинними ЗМІ; як результат ретельно спланованого і технічно складного обману; дезінформація письмова чи вербальна; дезінформація, яка широко розповсюджується; жертвою дезінформації є людина чи група людей. Дослідник критикує більшість

¹⁷ European Commission. A Multidimensional Approach to Disinformation. Report of the Independent High-Level Group on Fake News and Online Disinformation. Luxembourg, Europe: Publications Office of the European Union, 2018a. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expertgroup-fake-news-and-online-disinformation> (дата звернення 21.03.2022)

¹⁸ Bednar P., Welch, C. Bias, misinformation and the paradox of neutrality // Informing Science. – 2008. № 11. Pp. 85–106.

¹⁹ Stahl B. On the difference or equality of information, misinformation, and disinformation: A critical research perspective // Informing Science Journal. – 2006. № 9. Pp. 83–96.

підходів на підставі невичерпності визначень. На думку науковця, перший підхід має надто обмежене коло діячих акторів, які поширюють дезінформацію. Трактуювання дезінформації як технічно складного обману не враховує можливість введення в оману через звичайну брехню. Крім того, обмеження дезінформації до письмової і вербальної форм інформації ігнорує візуальні елементи, які можуть використовуватись у дезінформаційних кампаніях: фото, відео, карти. Також, за словами дослідника, дезінформація може бути спрямована не тільки на широкий загал, а й на конкретних людей, групи чи організації²⁰.

Важливим є розрізнення термінів «дезінформація» і «обман»: за Д. Феллісом, «дезінформація» є більш обмеженим концептом²¹. Дослідник виокремлює першу характерну рису дезінформації – намір обманути. Однак брехня може бути ненавмисною, тому таку дію буде складно визначити як «дезінформаційну». Так, дезінформація – це «deceptive lying», тобто умисний обман, брехня з метою обману. Другою характеристикою є «actual falsity» – фактична хибність, адже людина може вважати, що поширює неправдиву інформацію, яка фактично є правдивою, що не буде вважатись дезінформуванням. Наступною рисою є специфічна характеристика інтеракції з боку дезінформатора – «communicate deceptively». Так, науковець вважає, що дезінформація може не мати пропозиційного змісту, тобто не позиціонувати інформацію як істинну чи хибну, а мати репрезентативний зміст. Прикладом є карти чи фотографії, які споглядач – потенційний об’єкт дезінформування – сам інтерпретує. Четвертою характеристикою явища виступає «reasonable to be deceived». Тобто об’єкт дезінформування повинен зробити конкретний висновок, який він чи вона вважає розумним (таким, що має сенс) – таким чином досягається мета суб’єкта дезінформування. Шостою характеристикою поняття є оманливий зміст. Наступна риса –

²⁰ Fallis D. What is disinformation? // Library trends. – 2015. № 63.3. Pp. 401–426. URL: http://www.u.arizona.edu/~fallis/LIB%2063.3%2005.%20fallis%20401_426.pdf (дата звернення: 21.03.2022)

²¹ Ibid.

розуміння того, що хтось буде обманутим. Восьмою характеристикою є значна наближеність до обману²².

Також американський дослідник Д. Фелліс виділяє три характерні риси дезінформації: це вид інформації (тобто щось, що репрезентує світ певним чином, семантичний контент); дезінформація є оманливою інформацією (при чому дезінформація залишається дезінформацією, навіть якщо мета ввести в оману не досягнута, адже вона могла б завдати шкоди індивідуальному чи колективному актору); дезінформація є умисно оманливою інформацією («nonaccidentally misleading information»)²³.

В одній з останніх робіт 2015 року Д. Фелліс зазначає, що усі вищезазначені характеристики можна поєднати в рамках наступного визначення: дезінформація – це «оманлива інформація, функцією якої є ввести когось в оману»²⁴. На думку дослідника, саме функція введення в оману є провідною особливістю дезінформації.

Водночас І. Поліщук розглядає дезінформацію як частину політичних медіатехнологій. Український політолог розуміє дезінформацію як метод, сутність якого «полягає у тому, що в ЗМІ подається інформація, яка є цілковитою брехнею». Дослідник виділяє наступні характерні риси дезінформації: використання різноманітних каналів для поширення і застосування дезінформації як методу у момент прийняття важливих суспільно-політичних рішень²⁵.

За словами дослідника інформаційної війни рф проти України Г. Почепцова, сучасна наукова спільнота почала активно «рекласифікувати різні типи відхилень і викривлень»²⁶. На думку дослідника, причиною є недостатня узгодженість у визначеннях термінів у сфері інформаційних війн,

²² Fallis D. What is disinformation? // Library trends. – 2015. № 63.3. Pp. 401–426. URL: http://www.u.arizona.edu/~fallis/LIB%2063.3%2005.%20fallis%20401_426.pdf (дата звернення: 21.03.2022)

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Поліщук І. О. Політичні медіатехнології // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. № 2. С. 125–134.

²⁶ Почепцов Г. Г. (Дез)інформація. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. С. 108. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf> (дата звернення: 21.03.2022)

адже державні і недержавні актори часто вкладають у терміни різний зміст. Сам науковець вважає, що дезінформація має інституційне походження. На думку Г. Почепцова, їй притаманна особлива емотивність, яка сприяє поширенню дезінформаційних наративів на широкі маси людей; складність у спростуванні; дезінформація є просуванням «вигаданого віртуального об'єкту, який активно ламає звичну картину світу»; дезінформація підштовхує об'єкт дезінформування до певних дій, що є вигідними суб'єкту дезінформування; умисний обман. Г. Почепцов також відносить дезінформацію до категорії символічних тригерів, що викликають «автоматичну» поведінку – поширення даних²⁷.

Для повного розуміння терміну «дезінформація» вважаємо за доцільне звернути увагу на визначення освітніх платформ і громадських організацій, що спеціалізуються на виявленні дезінформації та боротьбі з нею.

Освітня платформа EdEra у співпраці з IREX створили курс з медіаграмотності, у якому можна знайти наступне визначення: дезінформація – це «маніпулятивний аудіо/відео контент, який створюють навмисно»²⁸. Тобто, дезінформація поєднує дві характеристики: неправдивість і намір зашкодити.

Відповідно до методології Інституту масової інформації, дезінформація – це «цілеспрямоване розповсюдження неправдивої інформації, використання маніпуляцій з метою обману, заплутування, втрати довіри до будь-якого джерела інформації тощо»²⁹. Так, дослідники виділяють наступні характеристики явища: умисне поширення напівправдивої чи неправдивої інформації і телеологічність дезінформації.

Аналітики організації «TEXTY.ORG.UA» вважають, що поняття «дезінформація» передбачає наголос на певному світогляді, позиції, так

²⁷ Почепцов Г. Г. (Дез)информация. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. С. 198-220. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf> (дата звернення: 21.03.2022)

²⁸ Дезінформація та маніпуляції [Електронний ресурс] // EdEra & IREX. – 2019. URL: <https://verified.ed-era.com/ua/manipulation/part-a> (дата звернення: 21.03.2022)

²⁹ Методологія моніторингу фейків та російської дезінформації в українських онлайн-медіа [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2019. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/metodolohiia-monitorynhu-feykiv-ta-rosiys-koi-dezinformatsii-v-ukrains-kykh-onlayn-media-i28321> (дата звернення: 24.03.2022)

званий «spin»³⁰. Тобто «TEXTY.ORG.UA» під дезінформацією розуміють просування чи формування певного дискурсу у медіа, при чому він не має бути очевидним для кінцевого споживача інформації.

Лідерка платформи First Draft К. Вордл, вважає, що термін «фейкові новини» не здатен охопити всю багатоманітність інформаційної системи. Варто зазначити, що сайти впливових медіа часто публікують новини, пов'язані з дезінформацією, разом із обкладинками з поміткою «fake». На думку політологині та комунікаційниці, важливо також розрізняти види дезінформації та мізінформації: сфабрикований контент, маніпулятивний контент, контент-самозванець, хибний контекст, оманливий контент, хибний зв'язок, сатиру/пародію³¹.

У вересні 2021 року платформа онлайн-курсів Prometheus разом з УКМЦ за підтримки USAID запустили курс «Дезінформація: види, інструменти та способи захисту». До створення контенту долучились урядовці, представники фактчекінгових організацій, журналісти. Аналітики обрали методологію, яка схожа на використану нами у цьому підрозділі: концептуалізація поняття через характерні особливості. За словами спікерки в одному з відео, дезінформацію характеризує намір ввести в оману, телеологічність і системність. Також автори курсу наголошують на тому, що суб'єктом дезінформування зазвичай виступають уряди держав, які для цього використовують доступні канали комунікації (за підтримки державних інституцій)³². З такою думкою погоджується багато дослідників і

³⁰ Якісна дезінформація підтверджує ваші погляди, і нею хочеться поділитися. Переклад із американського видання The Rolling Stone [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. – 2019. URL: https://texty.org.ua/articles/98579/Jakisna_dezinformacija_pidtverdzuje_vashi_poglyady_i_neju-98579/ (дата звернення 24.03.2022)

³¹ Fake news. It's complicated [Електронний ресурс] // Claire Wardle. – 2017. URL: <https://firstdraftnews.org/latest/fake-news-complicated/> (дата звернення: 24.03.2022)

³² Що таке дезінформація, мізінформація, пропаганда? [Електронний ресурс] // Prometheus. – 2021. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DISINFO101+2021_T2/courseware/845ba5cf04624da5a3150176af6f3ed0/603b37ed44cb4238a23d9459f2a5ba1c/?activate_block_id=block-v1%3APrometheus%2BDISINFO101%2B2021_T2%2Btype%40sequential%2Bblock%40603b37ed44cb4238a23d9459f2a5ba1c (дата звернення: 21.03.2022)

аналітиків³³³⁴. Крім того, дезінформація може мати реальні наслідки, зважаючи на систематичний характер явища.

Автори курсу сформулювали визначення наступним чином: дезінформація – це «неправдива, маніпулятивна та/або оманлива інформація, що цілеспрямовано розповсюджується для досягнення певної політичної мети»³⁵. Однак слід зазначити, що перед цим спікерка звернула увагу на те, що дезінформація може нести правдиву інформацію, що прямо суперечить вищезазначеному визначенню поняття.

На початку 2020 року з'явився законопроект «Про протидію дезінформації», у якому дезінформація визначається як «недостовірна інформація з питань, що становлять суспільний інтерес, зокрема стосовно національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, обороноздатності України, права українського народу на самовизначення, життя та здоров'я громадян, стану довкілля»³⁶. Ми вважаємо, це визначення може містити загрозу прийняття політично упереджених рішень щодо висловлень опозиції.

Досі питання визначення поняття «дезінформація» залишається відкритим. Після 2014 року «дезінформація» активно використовується у контексті

³³ Дезінформація не є феномен медіа, це є спецоперації – Золотухін [Електронний ресурс] // Золотухін Д. – 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3135957-dezinformacia-ne-e-fenomen-media-ce-e-spesoperacii-zolotuhin.html> (дата звернення: 30.03.2022)

³⁴ Дезінформація – це не тільки брехня. Так працює Sputnik [Електронний ресурс] // StopFake. – 2019. URL: <https://www.stopfake.org/uk/dezinformatiya-tse-ne-tilky-brehnya-tak-pratsyuye-sputnik/> (дата звернення: 30.03.2022)

³⁵ Що таке дезінформація, мізінформація, пропаганда? [Електронний ресурс] // Prometheus. – 2021. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DISINFO101+2021_T2/courseware/845ba5cf04624da5a3150176af6f3ed0/603b37ed44cb4238a23d9459f2a5ba1c/?activate_block_id=block-v1%3APrometheus%2BDISINFO101%2B2021_T2%2Btype%40sequential%2Bblock%40603b37ed44cb4238a23d9459f2a5ba1c (дата звернення: 21.03.2022)

³⁶ Презентація законопроекту «Про протидію дезінформації» [Електронний ресурс] // Міністерство культури, молоді та спорту України. – 2020. URL: <https://mkp.gov.ua/files/InformPolityka.pdf> (дата звернення: 30.03.2022)

dezінформаційних атак, гібридних загроз з боку росії³⁷, а також спеціальної операції російської федерації з дезінформації³⁸.

Розглянувши визначення і характеристики терміну, запропоновані сучасними закордонними, українськими науковці та інформаційними аналітиками, можемо виокремити концептуальні риси дезінформації, які виділяє більшість дослідників: значущість інформації; хибність чи оманливість інформації; спеціально сформовані дані; свідоме цілеспрямоване поширення таких даних; намір обманути; метою є переконання реципієнта інформації у правдивості інформації, що потенційно може призвести до публічної шкоди; спрямованість на конкретного індивідуального чи колективного актора; інституційне походження.

Зауважимо, що існує методологічна проблема визначення терміну «дезінформація»: надмірне звуження розуміння поняття призведе до обмеження випадків, які можна буде охарактеризувати як дезінформацію. Саме тому, на нашу думку, релевантним є формулювання Д. Фелліса у роботі 2015 року: дезінформація як оманлива інформація, що має функцію ввести когось в оману. Водночас, ми вважаємо, що слід брати до уваги вищезазначені узагальнені характерні особливості дезінформації, які допомагають концептуалізувати поняття, задля коректного відношення конкретних випадків до категорії дезінформації.

Надалі у роботі ми використовуватимемо поняття «російська дезінформація» і «кремлівська дезінформація», під якою ми розуміємо дезінформацію, яка створюється російськими інституціями і поширюється через російські канали комунікації чи за сприяння посередників в іншій країні.

³⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року "Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України": Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 448/2021 // Урядовий кур'єр. – 2021. №165.

³⁸ Про проміжний звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих протиправних дій представників органів державної влади та інших осіб, що могли сприяти порушенню державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України і становити загрозу національній безпеці України: Постанова Верховної Ради України від 30.11.2021 р. №1911-IX // Голос України. – 2021. №244.

1.2 Основні чинники ефективності російської дезінформації в Україні в умовах війни

У цьому підрозділі ми сфокусуємо увагу на факторах, які сприяють сприйнятливості та поширенню російської дезінформації, особливо у період повномасштабної війни. Задля кращого розуміння вразливостей українського інформаційного простору і пошуку необхідних стратегій їхнього подолання, вважаємо за доцільне звернути увагу на психологічні, соціологічні, історичні фактори, а також український і світовий контекст після 2014 року. Такі часові рамки дозволяють більш повно осягнути зсув у сприйнятті російських наративів та зміни в українському інформаційному просторі після 24 лютого 2022 року. На основі наукових і журналістських досліджень ми намагалися дати відповіді на питання «Чому російська дезінформація є ефективною у період повномасштабної війни?».

Спираючись на опрацьовані джерела та літературу, ми виокремили п'ять груп чинників, що сприяють ефективності російської дезінформації: природа дезінформації; специфічний характер комунікацій у сучасному інфопросторі; вплив пандемії коронавірусу на канали комунікації; особливості українського контексту; часткова інформаційна ізоляція на територіях, де проводяться бойові дії, а також на окупованих територіях.

Г. Почепцов визначає п'ять факторів, які обґрунтовують ефективність дезінформації і разом з тим пояснюють складність боротьби з нею: дезінформація перша визначає дискурс, що ускладнює її спростування; спирається на характеристики, які вже існують у масовій свідомості; таргетує конкретні соціальні групи та поляризує їх; наративи сприяють появі контрнاراتивів, що тільки посилює протистояння; зіткнення в інформаційному просторі виражає готовність перенести конфлікт у фізичний простір³⁹.

³⁹ Почепцов Г. Г. (Дез)информация. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. С. 28. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf> (дата звернення: 30.03.2022)

На думку науковців К. Бйоли і Дж. Пеммента, ефективність російської дезінформації зумовлена використанням великого пулу інструментів і методів, які можна поділити на три категорії: використання відмінностей у ЗМІ, спрямованість на безправну чи вразливу категорію, можливість приховувати джерело дезінформації⁴⁰.

Сугестивність впливу дезінформування тісно пов'язана з наративністю нашого мислення. Людина сприймає оточуючий світ, пов'язуючи факти у послідовну розповідь, зокрема створюючи каузальні зв'язки між поняттями. Ми вважаємо, що наратив за допомогою лінгвістичних чи логічних зв'язок може оманливо раціонально створювати неіснуючі в реальності зв'язки, які розповідають людині що, як і чому відбувається. Зауважимо, що такий сконструйований наратив повинен узгоджуватись із загальним світобаченням людини, інакше він не буде сприйматись істинним чи хоча б як точка зору, що може існувати в реальному світі.

У колективній роботі «Слова та війни: Україна в боротьбі з Кремлівською пропагандою»⁴¹ науковці зазначають, що наратив – це додаткове повідомлення, що поєднується з реальним фактом. Це дозволяє створити нове дискурсивне сприйняття реальності. Таку технологію у контексті політичного міфу досліджував Р. Барт: на думку філософа, розмивання сенсу у поєднанні з додаванням дискурсу утворює міф – дещо реальне та ірреальне водночас⁴². У свою чергу психолог Д. Канеман вважає, що людина здебільшого шукає не вичерпність, а когерентність, узгодженість і несуперечність інформації, що науковець назвав принципом «What you see is all there is»⁴³.

⁴⁰ Bjola C., Pamment J. Digital Containment: Revisiting Containment Strategy in the Digital Age // Global Affairs. – 2016. № 2 (2). Pp. 131–142.

⁴¹ Аналітичне видання. Слова та війни: Україна в боротьбі з Кремлівською пропагандою. К.: КІС, 2017. С. 79–82.

⁴² Барт Р. Мифологии. Миф сегодня // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. С. 72–130.

⁴³ Канеман Д. Мислення швидко й повільно. К.: Наш Формат, 2019 / пер. з англ. М. Яковлева. С. 88-90.

Також дослідник Г. Почепцов підтримує думку щодо «домінування наративного інструментарію» дезінформації у сучасному світі⁴⁴. Він вважає, що повідомлення буде швидше поширюватись за умови, якщо меседж провокує емоційну реакцію, за наявності сильної візуальної складової, сильного наративу, а також регулярного повторення⁴⁵. Мультиканальність поширення інформації ХХІ століття дозволяє поширювати наратив швидше і частіше, тому спрацьовує так звана «ілюзія пригадування» і людина більш схильна сприймати і засвоювати цей наратив. Спрацьовує наступна механіка: певна подія чи явище спочатку широко висвітлюється в медіа, стає частиною медійного дискурсу, що через регулярне повторення стає темою, яку людина може легко пригадати, а отже, ця тема усвідомлюється як важлива та правдива⁴⁶. Так дискурсивне подання інформації закріплюється як об'єктивний визнаний факт у свідомості об'єкта дезінформування.

Багато науковців і аналітиків звертають увагу на пост-правду як зсув у сприйнятті інформації. На нашу думку, релевантним є наступне поширене визначення пост-правди: це «обставини, коли об'єктивні факти справляють менший вплив на формування суспільної думки, ніж апелювання до емоцій та особистих переконань»⁴⁷. Зауважимо, що префікс «пост-» несе не часове значення, а означає, що правда поступається емоційній складовій⁴⁸.

Український політолог Є. Ланюк стверджує, що «політика ніколи не була раціональною за своєю суттю». Він вважає, що поширення інформаційних технологій спричинило посилення сугестивного впливу емоційного компоненту. Це сприяло перенесенню розуміння правдивості з фактологічної доказової інформації на дані, що містять емоційний компонент і більше подобаються людині, що споживає цей контент⁴⁹.

⁴⁴ Почепцов Г. Г. (Дез)інформація. К.: ПАЛІВОДА А. В., 2019. С. 88. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf> (дата звернення: 30.03.2022)

⁴⁵ Ibid. С. 107.

⁴⁶ Канеман Д. Мислення швидко й повільно. К.: Наш Формат, 2019 / пер. з англ. М. Яковлева. С. 64–70.

⁴⁷ Lexico [Електронний ресурс] // Oxford. – 2020. URL: <https://www.lexico.com/en/definition/post-truth> (дата звернення: 3.04.2022)

⁴⁸ McIntyre L. Post-truth. MIT Press, 2018. P. 5.

⁴⁹ Ланюк Є. Пост-правда, фейки та інформаційна війна [Електронний ресурс] // Рубан Т. – 2017. URL: <https://varianty.lviv.ua/43429-yevhen-laniuk-post-pravda-feiky-ta-informatsiina-viina> (дата звернення: 3.04.2022)

На думку ізраїльського історика Ю. Ной Харарі, людина – істота пост-правди, адже її «сила залежить від здатності створювати і вірити вимислам». Науковець стверджує, що людина використовує і поширює наративи під час комунікації зокрема з метою переконання іншого⁵⁰. За словами дослідників К. Кан-Херріса, це спричинило виникнення нового явища пост-заперечення, коли несприйняття певного повідомлення чи думки виражається не за допомогою аргументації чи доказів, а через просту заяву «я не згоден»⁵¹.

Канадські дослідники С. МакКей і К. Тенове зазначають, що у рамках російських дезінформаційних кампаній використовуються наступні антиделіберативні тактики, що спрямовані на підриг аргументованого і раціонального публічного дискурсу: агресивна брехня (*corrosive falsehoods*); моральне очорнення (*moral denigration*); а також необґрунтоване включення (*unjustified inclusion*), коли анонімність дає змогу резидентам іншої країни «включатись» у дискусію, при цьому витісняючи реальних громадян з використанням ботів та фейкових акаунтів. Ці тактики призводять до епістеміологічного цинізму (наприклад, поширення конспіративних теорій через недовіру до інституцій), техно-емоційної поляризації (проти певних акторів чи груп, що передбачає зниження поваги до «інших»), а також всепроникної недостовірності⁵². Це пояснює, чому використання фактів і формальної логіки, поваги і демократичної інклюзії для протидії дезінформації часто є неефективним.

В епоху пост-правди та інформаційних технологій існує декілька структурних слабкостей: недостатня ефективність політичної комунікації,

⁵⁰ Yuval Noah Harari extract: 'Humans are post-truth species' [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2018. URL: www.theguardian.com/culture/2018/aug/05/yuval-noah-harari-extract-fake-news-sapiens-homo-deus (дата звернення: 12.02.2021)

⁵¹ Kahn-Harris K. Denialism: what drives people to reject the truth [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2018. URL: www.theguardian.com/news/2018/aug/03/denialism-what-drives-people-to-reject-the-truth (дата звернення: 12.02.2021)

⁵² McKay S., Tenove C. Disinformation as a Threat to Deliberative Democracy // Political Research Quarterly. – 2021. №74(3). Pp. 703-717.

відсутність активної європейської публічної сфери⁵³ та визнаного авторитету, який говорить правду в інформаційній екосистемі⁵⁴. Це означає, що недовіра до інституцій є поширеним явищем не тільки в Україні, що спричинено «стрімким скороченням ролі вертикальних комунікацій»⁵⁵ і ускладненням можливості ефективної протидії дезінформації через те, що потоки інформації є децентралізованими та непрямими⁵⁶.

У сучасному світі децентралізованість і масовість поширення інформації поєднується з її персоніфікованістю. Найпопулярніші інформаційні платформи, зокрема Google, Facebook, YouTube, Twitter, збирають дані про користувачів задля використання у комерційних цілях інших компаній і бізнесів, що отримало назву мікротаргетинг⁵⁷ або економіка уваги⁵⁸. На думку Г. Почепцова, це явище «прийшло з бізнесу у політтехнології»⁵⁹ і що саме мікротаргетинг є основною причиною ефективності дезінформації і водночас основною перешкодою у боротьбі з російськими наративами⁶⁰.

Персоналізація інформації спричинила появу «інформаційних бульбашок»⁶¹, усередині яких люди отримують здебільшого ту інформацію, яка може їм сподобатись та співпадає з їхньою позицією щодо різних питань. Психологиня К. Норт вважає, що люди прагнуть не тільки бути поінформованими щодо того, що відбувається, а й знаходити однодумців,

⁵³ From post-truth to post-trust? [Електронний ресурс] // European Parliament Think Thank. – 2018. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/628298/EPRS_ATA\(2018\)628298_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/628298/EPRS_ATA(2018)628298_EN.pdf) (дата звернення: 5.04.2022)

⁵⁴ Harsin J. Post-Truth and Critical Communication Studies // Oxford Research Encyclopedia of Communication. 2018. URL: <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-757> (дата звернення: 5.04.2022)

⁵⁵ Почепцов Г. Г. (Дез)інформація. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. С. 132. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf> (дата звернення: 3.04.2022)

⁵⁶ Giussani A. Competing over truth: a critical analysis of EU initiatives to counter disinformation (2015-2019): thesis ... master of digital media, communication and journalism // Aristotle University of Thessaloniki, 2020. – 62 p. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/318872/files/GRI-2020-27264.pdf> (дата звернення: 5.04.2022)

⁵⁷ Регулювати не можна ігнорувати. Як світ контролює дезінформацію в інтернеті [Електронний ресурс] // ГМ «ОПОРА». – 2020. URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/disinformation/22735-reguluvati-ne-mozhna-ignoruvati-iak-svit-kontroliuie-dezinformatsiiu-v-interneti> (дата звернення: 5.04.2022)

⁵⁸ European Data Protection Supervisor. Meeting the challenges of big data, Opinion 7/2015. – 2015. URL: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/15-11-19_big_data_en.pdf (дата звернення: 5.04.2022)

⁵⁹ Почепцов Г. Г. Когнитивные войны в соцмедиа, массовой культуре и массовых коммуникациях. Glagoslav Publications, 2020. С. 50–54.

⁶⁰ Почепцов Г. Г. (Дез)інформація. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. С. 175. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf> (дата звернення: 3.04.2022)

⁶¹ Pariser E. Welcome to the brave new world of persuasion profiling [Електронний ресурс] // Wired. – 2011. URL: www.wired.com/2011/04/st-essay-persuasion-profiling/ (дата звернення: 5.04.2022)

щоб переконатись у правильності своєї думки⁶². Водночас Г. Почепцов зауважує, що спростування фейків може мати негативний вплив, адже парадоксально призводить до закріплення оманливої інформації у масовій свідомості⁶³.

Пандемія COVID-19 і карантинні обмеження вплинули на канали трансляції інформації та комунікації. Від березня 2020 року спілкування здебільшого відбувається через соцмережі та онлайн-конференції, а більшість новинних медіа створили сторінки у різних соціальних мережах, адже це надає доступ до більшої аудиторії. Так, переважна частина комунікацій перемістилась в онлайн, а інтернет-ресурси стали провідним джерелом інформації. Варто зазначити, що інтенсивне використання соцмереж характерне у часи природних катастроф і криз⁶⁴.

Ураховуючи три чинники (карантинні обмеження, інтенсифікація спілкування онлайн і персоніфікація інформаційного онлайн-простору) можна стверджувати, що людина буде орієнтуватись на позиції однодумців зі своєї інформаційної бульбашки навіть за умови доступу до різних ресурсів.

Додамо, що існує упередження щодо тісного зв'язку між низьким інтелектом і схильністю до сприйняття дезінформації. Однак шляхом аналізу конкретних кейсів⁶⁵ і проведення експериментів⁶⁶ дослідники спростовують цей стереотип: людина може мати високий рівень інтелекту, однак здатність відрізнити дезінформацію від правдивої і точної інформації буде майже на тому ж рівні, що і в інших груп.

⁶² Kapko M. How social media is shaping the 2016 presidential election [Електронний ресурс] // CIO. – 2016. URL: <https://fastlyssl.cio.com/article/3125120/how-social-media-is-shaping-the-2016-presidential-election.html> (дата звернення: 5.04.2022)

⁶³ Lakoff G. A modest proposal: #ProtectTheTruth [Електронний ресурс] // George Lakoff. – 2018. URL: <https://georgelakoff.com/2018/01/13/a-modest-proposal-protectthetruth/> (дата звернення: 5.04.2022)

⁶⁴ Niles M. T., Emery B. F., Reagan A. J., Dodds P. S., Danforth C. M. Social media usage patterns during natural hazards // PLoS One. – 2019. № 14. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0210484#sec018> (дата звернення: 5.04.2022)

⁶⁵ Phillips P. J., Pohl G. Disinformation cascades, espionage & counter-intelligence // The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs. – 2020. Pp. 1-14.

⁶⁶ Stanford History Education Group. Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning (Executive Summary). – 2016. – 29 p. URL: <https://stacks.stanford.edu/file/druid:fv751yt5934/SHEG%20Evaluating%20Information%20Online.pdf> (дата звернення: 5.04.2022)

Особливості українського контексту до повномасштабного вторгнення росії довгий час сприяли ефективному засвоєнню кремлівських наративів. По-перше, варто зважати на тривалу історію взаємовідносин і географічну наближеність росії та України. Зокрема радянська пропаганда і наративи здійснили значний вплив на населення Донбасу як важливого промислового регіону. Протягом майже всієї історії СРСР активно просувався наратив про «єдиний народ», формувався комплекс меншовартості, заперечувалось існування окремої української мови, культури, держави. Наразі росія продовжує наратив про «єдиний братський народ», що підсилює сприйнятливість до російської дезінформації, особливо серед українців похилого віку.

Варто також звернути увагу на велику кількість етнічних росіян на Півдні та Сході України, що зумовлено переселенням жителів РРФСР у промислові міста на території України і примусовою русифікацією цих регіонів. Частина етнічних росіян виростили в радянському чи російському інфополі і асимілювались лише частково, тому більш схильні поширювати кремлівські наративи на території України. Крім того, багато українців у південних і східних регіонах мають родичів з рф, що також підсилює сприйнятливість російських наративів. Вищезазначені фактори зумовили значну уразливість до російської дезінформації: станом на 2018 рік сприйнятливість російської дезінформації населенням південного і східного регіонів була у 4 рази вища у порівнянні з західною частиною України⁶⁷.

Довгий час кремлівські наративи підживлювались не тільки російськими ЗМІ, ботами, інфлюенсерами тощо, а й українськими акторами: це «Партія регіонів» та її ідейна наступниця «Опозиційна платформа – за життя»; такі персоналії як Віктор Медведчук, Ілля Кива та інші; деякі українські «ЗМІ»

⁶⁷ Disinformation resilience in Central and Eastern Europe // Ukrainian Prism, 2018. Pp. 301-328. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/06/DRI_CEE_2018.pdf (дата звернення: 7.04.2022)

(Шарія, Politeka, Страна.ua, а також закриті «112 Україна», «NewsOne», «ZIK», «НАШ»⁶⁸).

Однак 24 лютого 2022 року після початку повномасштабного вторгнення український контекст повністю змінився. Частина українців усвідомили, що війна росії проти України триває понад 8 років і толерування проросійських наративів означає підтримку агресора в інформаційній війні. Травневе дослідження від КМІС показало: 92% українців ставляться негативно до росіян, лише 2% – позитивно. Не можна заперечувати, що 2% складає кількісно вагомую частину населення (близько 500 тисяч українців), однак 2% у порівнянні з 34% у подібному опитуванні на початку лютого 2022 року – суттєва різниця⁶⁹. Незмінним залишився тільки один аспект: росія продовжує активну війну на інформаційному фронті. У звіті «European Digital Media Observatory» за березень 2022 року, аналітики зазначають: 59% оманливої інформації були саме дезінформацією, наративно пов'язаною з Україною⁷⁰.

Окремо звернемо увагу на мовне питання, яке важливе з двох причин: по-перше, мова є важливою частиною української ідентичності в умовах просування російського наративу про «захист російськомовних»; по-друге, у кризових ситуаціях люди схильні шукати інформацію тією мовою, якою розмовляють, що може опосередковано спричинити звернення до проросійських ресурсів. Згідно з опитуванням соціологічної групи «Рейтинг» у березні 2022 року 76% вважають українську мову рідною. Однак варто розуміти, що показник мовної самоідентифікації не тотожний показнику вживання мови у побуті, тому кількість українців, які розмовляють українською, менша і складає 48%. Важливо, що відбувається «перетікання»

⁶⁸ Свіжа деза з Росії [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. – 2021. URL: https://topic-radar.texty.org.ua/#/covid19/covid19?from=2021-02-05&to=2021-03-04&sitetypes=uk_man (дата звернення: 7.04.2022)

⁶⁹ Динаміка ставлення населення до Росії та емоційний фон унаслідок війни: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022 року [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. – 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1112&page=1> (дата звернення: 7.04.2022)

⁷⁰ A Ukraine-Related Disinformation Tsunami Hit Europe in March [Електронний ресурс] // European Digital Media Observatory. – 2022. URL: https://edmo.eu/wp-content/uploads/2022/02/Tenth_Fact-Checking_Report_Apr_2022_V.pdf (дата звернення: 7.04.2022)

російськомовних українців у категорію двомовних, а двомовних – у категорію україномовних. Крім того, 83% українців вважають, що українська повинна бути єдиною державною мовою⁷¹. На нашу думку, вищезазначені показники дають підстави стверджувати, що значна частина українців почала надавати українській мові роль однієї з визначних характеристик української ідентичності.

В умовах війни відбувається радикалізація суспільства і легітимація агресії, що проявляється у виразній диференціації «нас» і «них», а також у більш активному протистоянні зокрема інформаційній агресії.

Соціальний психолог В. Кириченко зазначає: «ставлення до ворога обумовлене не тими психосоціальними властивостями, якими наділений окремо взятий суб'єкт, а загальноприйнятою моделлю взаємодії з ворогами [до яких ми ставимося не як до конкретної людини, а як до узагальненого образу], нав'язаного ЗМІ»⁷². Тобто дослідник пише про спрощене сприйняття образу ворога, що зокрема проявляється через називання російських окупантів «орками». Це також підсилює схильність вірити «хорошим своїм» і не довіряти «поганим чужим», що значно зменшує ефективність кремлівської пропаганди в Україні.

Однак дозволю собі ремарку як людині, яка задіяна у процесі створення новин для медіа з високими етичними стандартами: після початку повномасштабного вторгнення не можна однозначно стверджувати, що образ росіян однобоко конструюється журналістами, адже вони комунікують як окремі актори з іншими людьми, тому, на мою думку, ЗМІ і громадське суспільство спільно творять не тільки образ ворога, а й сучасну українську ідентичність. В умовах повномасштабної війни більш доцільно було б стверджувати, що образ ворога формується державними інституціями, на

⁷¹ Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022) [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html (дата звернення: 7.04.2022)

⁷² Кириченко В. В. Психологія образу ворога у масовій свідомості // Філософія, релігія та культура в глобалізованому світі : Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року : [матеріали доповідей та виступів]. — 2015. С. 69-74.

дані яких часто спираються ЗМІ. У подальших розділах ми деталізуємо важливість ролі державних інституцій у контексті протидії кремлівській дезінформації в сучасних умовах.

Чітке розмежування «нас» (українців) та «них» (росіян) у поєднанні з очевидно абсурдними закликами і промовами на російських державних ЗМІ знизили рівень сприйнятливості російських наративів. Однак в умовах війни росії проти України не можна ігнорувати неоднорідність українського контексту у зв'язку з різними можливостями та умовами споживання інформації. Зараз ми можемо умовно поділити територію України наступним чином: вільна територія України, зони активних бойових дій, окуповані території (слід окремо розглядати території так званих «ДНР», «ЛНР» до повномасштабного вторгнення і Крим; окремо – новоокуповані території на Півдні та Сході України після 24 лютого 2022 року).

Наразі ми маємо три відмінні контексти. Перший – надмірна кількість інформації в умовах невизначеності на вільній території, другий – інформаційний вакуум у зв'язку з бойовими діями, третій – штучний інформаційний вакуум на окупованих територіях з просуванням відомих російських наративів «Україна бомбила своїх», «Россия пришла помочь» і «Россия тут навсегда». Зазначимо, що під час дослідження ми звертаємо увагу саме цивільних громадян і громадянок України.

Люди у зоні бойових дій та на окупованих територіях не мають достатньо інформації, а дезінформація здатна «заповнити прогалини в суспільному розумінні», вважає В. Кириченко. До того ж в умовах штучного інформаційного вакууму «людина починає хаотично шукати будь-яку інформацію, яка так чи інакше пов'яже її з оточуючим світом», тому у таких умовах «легше маніпулювати масовою свідомістю, перебудовувати систему цінностей та ламати усталені стереотипи»⁷³. Таким чином, жителі у зонах бойових дій та на окупованих територіях найбільш вразливі до російської

⁷³Кириченко В. В. Психологія образу ворога у масовій свідомості // Філософія, релігія та культура в глобалізованому світі : Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року : [матеріали доповідей та виступів]. — 2015. С. 69-74.

дезінформації, адже часто не мають фізичного доступу до різносторонньої інформації.

Окремо хотіли б відзначити узагальнені чинники ефективності кремлівської пропаганди серед жителів держав-партнерів, зважаючи на тісний зв'язок і важливість світового медійного дискурсу щодо війни росії проти України.

По-перше, частина спільноти ліберальних країн намагається застосувати ліберальний підхід до країни у стані війни, який породжує наратив «не все так однозначно», який і намагається просувати росія. Це породжує бажання подивитись на ситуацію з точки зору іншої сторони конфлікту, що можна побачити у заявах деяких політичних акторів щодо можливого варіанту «відмовитись від частини своїх територій для того, щоб зупинити війну»⁷⁴. Крім того, це породжує міф про те, що російські ліберали дійсно є лібералами на основі позиції «нет войне» чи негативного ставлення до путіна. Варто лише пригадати телеведучу М. Овсяннікову, яку оперативно прийняли як нову співробітницю «Die Welt», вручили нагороду за боротьбу за свободу слова Вацлава Гавела в Осло після 20 років поширення кремлівської пропаганди і одного плакату «нет войне».

По-друге, тривале позитивне ставлення до росії та російської культури, а також наявність проросійських акторів – наприклад, Марін ле Пен – також підсилює вразливість до кремлівської дезінформації. По-третє, небезпечність наративу «санкції вдарять не тільки по росії» у поєднанні з підвищенням цін на пальне і продукти у світі створює хибний каузальний зв'язок «накладення санкцій – погіршення життя на Заході» замість «агресія росії проти України – погіршення життя на Заході».

⁷⁴ Угорщина фактично взяла ЄС в заручники, заблокувавши шостий пакет санкцій — Іванна Климпуш-Цинцадзе [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2022. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/ukrainavholos/uhorshchyna-faktychno-vziala-yes-v-zaruchnyky-zablokuvavshy-shostyy-paket-sanktsiy-ivanna-klympush-tsyntsadze> (дата звернення: 30.05.2022)

Висновки до розділу 1

Поняття «дезінформація» має різні дефініції серед вітчизняних і закордонних науковців, однак можна виділити спільні риси задля концептуалізації терміну: значущість і оманливість інформації; намір обманути; спеціально сформовані дані; свідоме цілеспрямоване поширення даних; завдання публічної шкоди; віра реципієнта у правдивість інформації як кінцева мета дезінформації; спрямованість на конкретного індивідуального чи групового актора; інституційне походження.

Ми виокремили п'ять груп факторів, які сприяють ефективності російської дезінформації у період повномасштабного вторгнення: природа дезінформації (різноманіття методів, спрямованість на конкретні соціальні групи, складність спростування); специфічний характер інтеракцій у сучасному інфопросторі (мультиканальність, домінування наративу, епоха пост-правди, «інформаційні бульбашки», мікротаргетинг); вплив пандемії COVID-19 на канали комунікації (інфодемія, інтенсифікація використання соціальних мереж); особливості українського контексту (довготривалість радянської пропаганди, ретрансляція російських наративів проросійськими «медіа», сконцентрованість етнічних росіян у південних і східних областях України); часткова інформаційна ізоляція на тимчасово окупованих територіях і територіях активних бойових дій.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ПРАКТИЦІ

2.1 Огляд методів боротьби з дезінформацією у країнах Європейського Союзу

У цьому підрозділі ми зосередимо увагу на основних стратегіях⁷⁵, механізмах⁷⁶ і методах⁷⁷ боротьби з російською дезінформацією у ЄС після 2014 року, а також розглянемо останні ініціативи і тенденції у боротьбі з кремлівською пропагандою у країнах Європи після повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Окупація Криму і територій Донецької та Луганської областей у 2014 році стали важливим сигналом для європейської спільноти у контексті інформаційної безпеки, зважаючи на очевидність результатів тривалих дезінформаційних кампаній рф на території України. Однак реакцію ЄС не можна назвати однорідною та єдиною, адже основний метод узгодження політик – досягнення консенсусу між країнами. Так, пострадянські країни вдалися до більш радикальних методів боротьби з дезінформацією (Польща, країни Балтії), а деякі – продовжили підтримувати російські наративи (Італія, Угорщина, Греція).

Загалом Європейська Комісія виділяє три рівні протидії дезінформації: системний, рівень медіаплатформ і рівень споживачів інформації⁷⁸. У нашому дослідженні ми робимо огляд основних методів і стратегій, однак

⁷⁵ Stray J. Institutional Counter-disinformation Strategies in a Networked Democracy // Companion Proceedings of the 2019 World Wide Web Conference. – 2019. Pp. 1020–1025.

⁷⁶ Нофенко А. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний наступ та механізми протидії // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. – 2019. № 2(6). С. 68–77. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/110/101> (дата звернення: 15.04.2022)

⁷⁷ Policy Report: Countering Fake News // S. Rajaratnam School of International Studies. – 2018. 24 p. URL: https://www.think-asia.org/bitstream/handle/11540/8063/PR180307_Countering-Fake-News.pdf?sequence=1 (дата звернення: 15.04.2022)

⁷⁸ European Commission. Study on media literacy and online empowerment issues raised by algorithm-driven media services // Rand Europe & Open Evidence. – 2017. 248 p.

робимо акцент на системному рівні, а саме методах боротьби з російською дезінформацією з боку політичних інституцій.

У 2018 році Атлантична Рада опублікувала доклад, що містив ряд стратегій боротьби з дезінформацією: на міжнародному рівні (санкції), на рівні державних інституцій (підвищення медіаграмотності населення, регулярний моніторинг, створення координаційного центру), на рівні медіа (нагляд ЗМІ за політичною рекламою на своїх платформах; маркування ресурсів, що транслюють пропаганду; курси для журналістів)⁷⁹.

У 2021 році Я. Каленський виділив 4 лінії захисту від дезінформації: документування загроз (одночасно з боку уряду, громадянського суспільства та медіа); підвищення обізнаності; виправлення слабких сторін; перешкоджання агресорам⁸⁰. Я. Каленський виступає одним із засновників East StratCom Task Force – підрозділу Європейської служби зовнішньополітичної діяльності, що був створений у 2015 році і спеціалізується на протидії російській дезінформації⁸¹.

Методи боротьби з дезінформацією також поділяють на короткострокові і довгострокові за тривалістю ефекту. Важливими є довгострокові стратегії, які дозволяють зменшити загальний рівень уразливості до дезінформації. З точки зору темпоральності методи боротьби з дезінформацією можна поділити на превентивні (спрямовані на конкретне питання; передбачають співпрацю на регіональному рівні), негайні (зокрема кризові комунікації та фактчекінг) і довгострокові стратегії (медіаграмотність, соціальні норми, collaborations)⁸².

⁷⁹ Fried D., Polyakova A. Democratic Defense Against Disinformation // Atlantic Council. – 2018. 24 p. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/03/Democratic_Defense_Against_Disinformation_FINAL.pdf (дата звернення: 15.04.2022)

⁸⁰ Чотири лінії захисту від дезінформації [Електронний ресурс] // Українська фундація без пекових студій. – 2021. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=2812313892417461 (дата звернення 15.04.2022)

⁸¹ European Council. European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions. – 2015. 7 p. URL: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf> (дата звернення 15.04.2022)

⁸² Ibid.

Науковець Дж. Стрей виокремив ряд стратегій боротьби з дезінформацією, а також оцінив їхню ефективність і легітимність: (1) спростування повинне бути послідовним, однак не завжди вдається використати метод, адже дезінформація може не містити фактів, стратегія є легітимною; (2) розкриття неправдивості може дискредитувати ресурс даних, однак важливо зважати на право на анонімність у мережі; (3) контрнаративи сприяють витісненню дезінформації, однак водночас самі можуть нею бути; (4) алгоритми фільтрації інформації можуть зменшити поширення дезінформації, водночас існує ризик цензури з боку медіа; (5) закони про мовлення ефективні проти вузьких категорій, однак занадто широкі визначення обмежують право на свободу слова; (6) цензура може бути ефективною, якщо ЗМІ знаходяться під централізованим контролем, водночас ця стратегія конфліктує з правом на свободу слова⁸³.

Після 2014 року головними європейськими методами протидії дезінформації є фактчекінг, кооперація з інтернет-платформами та ЗМІ, інформаційна грамотність⁸⁴.

Хоча багато науковців та аналітиків звертають увагу на необхідність «незалежної та постійної оцінки», а також моніторингу дезінформації та її методів⁸⁵, в останніх роботах вітчизняних та закордонних дослідників можна побачити рекомендації щодо необхідності «наступальної» політики в інформаційному полі⁸⁶. Зазначимо, що науковці під цим розуміють трансляцію контрнаративів, зокрема позитивних наративів, що розкривають переваги певної політики для громадян⁸⁷.

⁸³ Stray J. Institutional Counter-disinformation Strategies in a Networked Democracy // Companion Proceedings of the 2019 World Wide Web Conference. – 2019. Pp. 1020–1025.

⁸⁴ Giussani A. Competing over truth: a critical analysis of EU initiatives to counter disinformation (2015-2019): thesis ... master of digital media, communication and journalism // Aristotle University of Thessaloniki, 2020. – 62 p. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/318872/files/GRI-2020-27264.pdf> (дата звернення 15.04.2022)

⁸⁵ European Commission. A multi-dimensional approach to disinformation. – 2018. 44 p.

⁸⁶ Нофенко А. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний наступ та механізми протидії // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. – 2019. № 2(6). С. 68–77. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/110/101> (дата звернення 15.04.2022)

⁸⁷ Giussani A. Competing over truth: a critical analysis of EU initiatives to counter disinformation (2015-2019): thesis ... master of digital media, communication and journalism // Aristotle University of Thessaloniki, 2020. – 62 p. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/318872/files/GRI-2020-27264.pdf> (дата звернення 15.04.2022)

Науковець А. Джуссані зазначає: кооперація з онлайн-платформами повинна залежати від узгодженості інтересів приватних акторів та інтересів громадськості⁸⁸. Дослідник додає, що основна проблема цієї стратегії пов'язана з перетворенням інтернет-платформ на ринки, які торгують увагою аудиторії за допомогою емотивного контенту.

Більшість науковців погоджуються, що інформаційна або медіаграмотність є ефективним методом боротьби з дезінформацією. Одні дослідники розуміють під поняттям «медіаграмотність» популяризацію знання про базові факти щодо різних сфер життя і формування критичного мислення у громадян^{89,90}, інші наголошують на важливості донесення до населення думки, що саме вони виступають кураторами інформації⁹¹. За А. Джуссані підвищення медіаграмотності громадян можна віднести до категорії довгострокових методів боротьби з дезінформацією⁹².

У багатьох країнах ЄС медіаграмотність глибоко інтегрована у соціальні інститути. У Данії медіаграмотність впроваджується на рівні середньої освіти і є окремим предметом для вивчення. При цьому основні принципи критичного підходу до інформації інтегровані в усі навчальні предмети. Водночас в Естонії школярі підвищують свій рівень медіаграмотності у старших класах на шкільних та факультативних уроках. У Швеції звертають увагу на критику як метод аналізу матеріалу на рівні середньої та вищої освіти. Крім цього, важливу роль грає соціально відповідальний медійний бізнес. Варто зазначити, що після 2014 року Швеція почала відбудову своєї «тотальної оборони» (фокус на військовій, цивільній та психологічній

⁸⁸ Giussani A. Competing over truth: a critical analysis of EU initiatives to counter disinformation (2015-2019): thesis ... master of digital media, communication and journalism // Aristotle University of Thessaloniki, 2020. – 62 p. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/318872/files/GRI-2020-27264.pdf> (дата звернення 15.04.2022)

⁸⁹ McGeehan T. P. Countering Russian Disinformation // Parameters. – 2018. № 48.1. Pp. 49–57. URL: <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2850&context=parameters> (дата звернення 17.04.2022)

⁹⁰ Леонов О. С. Посилення медіа грамотності населення як метод боротьби з фейковими новинами та дезінформацією // Тези науково-практичної конференції «Актуальні проблеми захисту національних інтересів України від загроз». – 2020. С. 139–141.

⁹¹ Golovchenko Y., Hartmann M., Adler-Nissen R. State, media and civil society in the information warfare over Ukraine: citizen curators of digital disinformation // International Affairs. – 2018. № 94.5. Pp. 975-994.

⁹² Giussani A. Competing over truth: a critical analysis of EU initiatives to counter disinformation (2015-2019): thesis ... master of digital media, communication and journalism // Aristotle University of Thessaloniki, 2020. P. 39. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/318872/files/GRI-2020-27264.pdf> (дата звернення 17.04.2022)

безпеці)⁹³, а після повномасштабного вторгнення росії в Україну Шведська агенція психологічного захисту зосередилась на протидії дезінформації. В Ірландії працює ініціатива Media Literacy Ireland, яка представляє собою мережу добровольців з різних сфер та організацій і виступає майданчиком для обговорення питань, пов'язаних з медіаграмотністю. У Нідерландах функціонує подібна мережа Mediawijzer.net. Велика Британія, вже колишній член ЄС, який близько знайомий з російською дезінформацією завдяки Брекзиту, має власну стратегію просування медіаграмотності від Ofcom, державної інституції, що відповідає за регулювання медіа. Також у країні створена цікава ініціатива Newswatch, у рамках якої читачі BBC можуть критикувати їхню подачу новин. У свою чергу Бельгія створила для дітей і молоді Центр знань про медіаграмотність⁹⁴.

Окремо варто звернути увагу на фінську стратегію боротьби з кремлівською дезінформацією, яка ґрунтується на інтегруванні медіаграмотності у систему освіти та узгодженій урядовій політиці⁹⁵. У 2019 році Фінляндія очолила рейтинг Індексу медіаграмотності⁹⁶, що пов'язано із розробкою особливої навчальної програми з акцентом на критичному мисленні, а також з тривалою роботою фактчекінгових організацій⁹⁷. Урядова політика поєднує у собі поширення позитивного наративу про Фінляндію та європейські інституції з покращенням умов життя населення.

Загалом Європейський союз використовує крос-інституційний підхід із залученням багатьох політичних акторів з метою розширення знання про

⁹³ Як Європа протистоїть дезінформації: головне [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26804/2021-03-09-yak-ievropa-protystoit-dezinformatsii-golovne/> (дата звернення: 17.04.2022)

⁹⁴ Розвиток медіа грамотності в Україні // Фільтр : аналітичний документ. – 2022. – 34 с. URL: https://filter.mkp.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/231121_medialiteracy.pdf (дата звернення: 17.04.2022)

⁹⁵ Standish R. Why Is Finland Able to Fend Off Putin's Information War? [Електронний ресурс] // Foreign Policy. – 2017. URL: <https://foreignpolicy.com/2017/03/01/why-is-finland-able-to-fend-off-putins-information-war/> (дата звернення: 17.04.2022)

⁹⁶ The Media Literacy Index 2019: Just think about it [Електронний ресурс] // Open Society Institute – Sofia. – 2017. URL: <https://osis.bg/?p=3356&lang=en> (дата звернення: 17.04.2022)

⁹⁷ Журналіст дізнався, як фінських дітей навчають протистояти дезінформації [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2866736-zurnalist-diznavsa-ak-finskih-ditej-navsaut-protistoati-dezinformatsii.html> (дата звернення: 17.04.2022)

дезінформацію і використання спільних напрацювань для ефективної боротьби з дезінформаційними кампаніями.

У 2015 році був створений East StratCom Task Force, який спеціалізується на протидії російській дезінформації⁹⁸, і Rapid Alert System (RAS) – платформа, що об'єднує країн-членів ЄС задля поширення власних напрацювань щодо дезінформації⁹⁹.

У 2018 році Європейська комісія уклала Кодекс практик щодо дезінформації з метою пошуку проміжного рішення з питань взаємодії з онлайн-платформами. Угода базується на «відповідальній поведінці та стандартах саморегуляції для боротьби з дезінформацією», і її вже підписали Google, Facebook, Twitter¹⁰⁰.

У 2020 році ЄС ухвалив «План дій європейської демократії» і закон «Про цифрові послуги», які покликані розробити «комплекс заходів ЄС для протидії іноземному втручанню», а також створити «новий протокол для посилення існуючих структур співпраці для боротьби з дезінформацією»¹⁰¹.

У квітні 2022 року був ухвалений новий Закон про цифрові послуги, що «пропонує правила для забезпечення більшої підзвітності щодо того, як платформи модерують вміст, рекламу та алгоритмічні процеси»¹⁰².

Того ж місяця Рада ООН з прав людини ухвалила резолюцію під назвою «Роль держав у протидії негативному впливу дезінформації на дотримання та реалізацію прав людини»¹⁰³, що передбачає план дій щодо боротьби з дезінформацією. Основна увага приділяється інтенсифікації співпраці з

⁹⁸ European Council. European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions. – 2015. 7 p. URL: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf> (дата звернення: 17.04.2022)

⁹⁹ Giussani A. Competing over truth: a critical analysis of EU initiatives to counter disinformation (2015-2019): thesis ... master of digital media, communication and journalism // Aristotle University of Thessaloniki, 2020. P. 6. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/318872/files/GRI-2020-27264.pdf> (дата звернення: 15.04.2022)

¹⁰⁰ The 2022 Code of Practice on Disinformation [Електронний ресурс] // European Commission. – 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation> (дата звернення: 17.04.2022)

¹⁰¹ Єгорова А. «Ми зосереджуємось не на поширювачах дезінформації, а на наративах» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://detector.media/infospace/article/185438/2021-03-03-my-zoseredzhuemos-ne-na-poshyryuvachakh-dezinformatsii-a-na-naratyvakh/> (дата звернення: 17.04.2022)

¹⁰² The Digital Services Act package [Електронний ресурс] // European Commission. – 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package> (дата звернення: 17.04.2022)

¹⁰³ 49th regular session of the Human Rights Council: Resolutions, decisions and President's statements [Електронний ресурс] // United Nations Human Rights Council. – 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/regular-sessions/session49/res-dec-stat> (дата звернення: 17.04.2022)

міжнародними організаціями, громадянським суспільством, ЗМІ, приватним сектором, стейкхолдерами та іншими акторами.

Навіть після 2014 року європейські країни з обережністю ставились до правового регулювання медіа-простору задля протидії дезінформації, адже необхідне балансування між введенням обмежень задля безпеки та правом на свободу слова і захищеність персональних даних. Особливо чутливим є питання заборони мовлення іноземних каналів, навіть якщо вони поширюють дезінформацію. Частина країн довгий час використовувала тільки маркування контенту, який може нести неправдиву чи неточну інформацію.

Однак український досвід протидії кремлівській дезінформації вплинув на політику медіа-регулювання. У жовтні 2021 року Національна рада з електронних ЗМІ Латвії анулювала ліцензію Першого балтійського каналу, що ретранслював програми російського Першого каналу. У грудні 2021 року у Німеччині припинив мовлення німецькомовний телеканал Russia Today DE.

Після початку повномасштабного вторгнення на поширення російської дезінформації відреагували вже не окремі європейські країни, а Євросоюз: 2 березня 2022 року пропагандистські Sputnik і Russia Today були заборонені¹⁰⁴. «Вони не є незалежними ЗМІ. Натомість, це інструменти, зброя в екосистемі маніпуляцій Кремля», – прокоментував Високий представник ЄС з питань закордонних справ і політики безпеки Жозеф Боррель¹⁰⁵.

Загалом можна відзначити 6 стратегій¹⁰⁶, які використали країни ЄС у відповідь на вторгнення росії у лютому 2022 року.

По-перше, Європейський Союз зосередився на підвищенні стійкості комунікаційної інфраструктури. Зокрема європейські телекомунікаційні

¹⁰⁴ Євросоюз заборонив мовлення RT та Sputnik [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197112/2022-03-02-ievrosoyuz-zaboronyv-movlennya-rt-ta-sputnik/> (дата звернення: 20.04.2022)

¹⁰⁵ Дезінформація: Виступ Високого представника/Віцепрезидента Жозепа Борреля під час дебатів у Європейському парламенті Sputnik [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197454/2022-03-13-dezinformatsiya-vystup-vysokogo-predstavnykavitseprezydenta-zhozepa-borrelya-pid-chas-debativ-u-ievropeyskomu-parlamentu/> (дата звернення: 20.04.2022)

¹⁰⁶ Russia's war on Ukraine: The digital dimension [Електронний ресурс] // Epthinktank. – 2022. URL: <https://epthintank.eu/2022/03/16/russias-war-on-ukraine-the-digital-dimension/> (дата звернення: 20.04.2022)

компанії зробили дзвінки в Україну безкоштовними, для зовнішньо переміщених осіб з України встановили безкоштовні Wi-Fi, а також країни-члени забезпечують Україну ІТ-обладнанням.

По-друге, ЄС блокує російську пропаганду у ЗМІ. Окрім заборони мовлення головних проросійських телеканалів, європейські медійні регулятори посилили кооперацію задля створення групи, яка буде фокусуватись на протидії дезінформації у контексті війни в Україні після відповідного заклику Єврокомісії.

По-третє, відбувається вдосконалення європейського інструментарію боротьби з дезінформацією. Зокрема висувуються пропозиції щодо збільшення фінансування East StratCom Task Force і розширення RAS; державні актори співпрацюють з приватними, закликаючи високотехнологічні компанії направити зусилля на боротьбу з дезінформацією; а також розробляється European media freedom act.

Нині найбільші соцмережі переглядають власну регуляторну політику: Meta (Facebook, Instagram) обмежив доступ до RT і Sputnik у ЄС¹⁰⁷, і тимчасово у деяких країнах навіть дозволив закликати до насилля проти росіян і російських військових¹⁰⁸. Telegram забанив російські державні «медіа»¹⁰⁹, а Twitter зосередився на попередженні поширення оманливої і неправдивої інформації¹¹⁰. Google призупинив монетизацію для деяких російських каналів¹¹¹, а YouTube заблокував RT і Sputnik в Європі¹¹².

¹⁰⁷ Meta's Ongoing Efforts Regarding Russia's Invasion of Ukraine [Електронний ресурс] // Meta. – 2022. URL: <https://about.fb.com/news/2022/02/metas-ongoing-efforts-regarding-russias-invasion-of-ukraine/> (дата звернення: 20.04.2022)

¹⁰⁸ Vengattil M., Culliford E. Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders [Електронний ресурс] // Reuters. – 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians-2022-03-10/> (дата звернення: 20.04.2022)

¹⁰⁹ Scott M. Telegram bans Russian state media after pressure from Europe [Електронний ресурс] // Politico. – 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/russia-rt-media-telegram-ukraine/> (дата звернення: 20.04.2022)

¹¹⁰ Twitter Safety. Our top priority is keeping people on Twitter safe. We're actively monitoring for risks associated with the conflict in Ukraine [Електронний ресурс] // Twitter. – 2022. URL: <https://twitter.com/TwitterSafety/status/1497353965419257860> (дата звернення: 20.04.2022)

¹¹¹ Google призупиняє монетизацію російських каналів на YouTube [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29050/2022-02-26-google-pryzupunyaie-monetyzatsiyu-rosiyskykh-kanaliv-na-youtube/> (дата звернення: 20.04.2022)

¹¹² YouTube заблокував російські канали RT та Sputnik по всій Європі [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197062/2022-03-01-youtube-zablokuvav-rosiyski-kanaly-rt-ta-sputnik-po-vsiy-ievropi/> (дата звернення: 20.04.2022)

По-четверте, Європейський Союз допомагає Україні у захисті від кібератак із залученням Кіберкоманди швидкого реагування (Cyber Rapid Response Team).

По-п'яте, ЄС розробляє Cyber Resilience Act задля зміцнення кібербезпекового потенціалу ЄС.

По-шосте, Євросоюз обмежив доступ росії до технологій подвійного призначення, тобто таких, які можуть використовуватись і в мирних, і у військових цілях.

2.2 Нормативно-правові та організаційно-інституційні методи протидії дезінформації в Україні

На відміну від країн ЄС Україна протягом восьми років протистоїть дезінформаційним кампаніям росії в умовах гібридної, а після 24 лютого – повномасштабної війни. Військове протистояння супроводжується боротьбою на інформаційному фронті, тому важливо розглянути основні методи протидії дезінформації в Україні як такі, що пов'язані з європейськими стратегіями і водночас мають власні особливості.

У цьому підрозділі ми використовуємо структурно-функціональний підхід, тому окремо розглядаємо нормативно-правові та організаційно-інституційні механізми протидії дезінформації, до яких часто звертаються українські дослідники¹¹³¹¹⁴.

До першої групи ми відносимо законодавчі акти, що регулюють або дія яких пов'язана з протидією російській дезінформації.

Активна законотворча діяльність почалась після окупації Криму і початку російської агресії на території Донецької та Луганської областей. У 2014 році

¹¹³ Нофенко А. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний наступ та механізми протидії // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. – 2019. № 2(6). С. 68–77. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/110/101> (дата звернення: 25.04.2022)

¹¹⁴ Магда Є. Пандемія COVID-19 та дезінформаційні кампанії: кейс України // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. – 2020. №30. С. 176–182. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30_2020/26.pdf (дата звернення: 25.04.2022)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України запропонував «Стратегії розвитку інформаційного простору України на період до 2020 року», у яких багато пунктів перегукувались із існуючими законами¹¹⁵, зокрема про спірне питання створення Інформаційного кодексу України¹¹⁶.

У 2014 році Рада національної безпеки і оборони України ухвалила рішення «Про заходи [...] у сфері інформаційної безпеки України», яке передбачає внесення змін до певних законів України шляхом «визначення механізму протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, в тому числі шляхом заборони ретрансляції телевізійних каналів»¹¹⁷.

У 2016 році були введені квоти на україномовний контент, що зменшувало вплив «м'якої сили» – російської культури – через пісні, серіали, програми, і відповідно зменшувало поширення кремлівських наративів. Зважаючи на важливість мовного питання у контексті російсько-українських відносин (про що ми більш детально писали у розділі 1.2), введення квот є оптимальним рішенням для популяризації українського культурного продукту серед українців і позбавлення від «комплексу меншовартості» у довготривалій перспективі, що полегшить просування позитивних українських наративів.

У 2017 році внаслідок указу П. Порошенка¹¹⁸ були заборонені великі російські соцмережі і пошуковики. Також припинили мовлення 77 з 82 (на той момент) російських телеканалів, а санкції поширювались більш ніж на 1200 фізичних і 400 юридичних осіб. Прийняте рішення піддавалось критиці з точки зору обмеження свободи слова і неефективності методу (зокрема можливість доступу до ресурсів через VPN-сервіси). Однак, на нашу думку, рішення було доцільним, адже: по-перше, ресурси активно поширювали

¹¹⁵ Disinformation resilience in Central and Eastern Europe // Ukrainian Prism, 2018. P. 311. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/06/DRI_CEE_2018.pdf (дата звернення: 25.04.2022)

¹¹⁶ Ганжа Л. Інформаційний кодекс: реанімація привида, який харчується мільйонами [Електронний ресурс] // Українська Правда. – 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/06/26/7072512/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹¹⁷ Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року № 449/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. № 37. Ст. 986.

¹¹⁸ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)": указ Президента України від 28 квітня 2017 року № 133/2017 // Офіційний вісник України. – 2017. № 41. Ст. 1276.

кремлівські наративи; по-друге, метод виявився дієвим, зважаючи на те, що з 9 мільйонів українських користувачів соцмережі «Вконтакте» після заборони ресурсу залишилось 300 тисяч активних користувачів¹¹⁹, а довіра до російського телебачення зменшилась до 5%¹²⁰.

Варто відзначити розпорядження Кабінету міністрів України цього ж року¹²¹, унаслідок якого був створений єдиний бренд України «UKRAINE NOW», який надає актуальну інформацію щодо держави, що дозволяє активніше просувати positive narratives про Україну за кордоном.

У 2018 році були ухвалені Стратегії інформаційної інтеграції Донецької та Луганської областей¹²² і Автономної Республіки Крим та м. Севастополя¹²³, однак остаточні плани заходів щодо цих стратегій так і не були погоджені між міністерствами¹²⁴.

Законопроект «Про медіа»¹²⁵ більше двох років знаходиться на рогляді комітетами. Основна проблема полягає у загрозі цензури з боку держави, тому законопроект періодично зустрічав несприйняття з боку медійників¹²⁶. Ідентична ситуація спостерігається з концепцією законопроекту «Про протидію дезінформації»¹²⁷.

У грудні 2021 року В. Зеленський своїм указом ухвалив рішення РНБО «Про Стратегію інформаційної безпеки», яка розрахована на період до 2025

¹¹⁹ Disinformation resilience in Central and Eastern Europe // Ukrainian Prism, 2018. Pp. 311–312. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/06/DRI_CEE_2018.pdf (дата звернення: 25.04.2022)

¹²⁰ Кудрик Н. Протидія дезінформації та фейкам: Україна діє, Італія споглядає? [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28981112.html> (дата звернення: 25.04.2022)

¹²¹ Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 383-р // Урядовий кур'єр. – 2017. № 120.

¹²² Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 539-р // Урядовий кур'єр. – 2018. № 147.

¹²³ Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р // Урядовий кур'єр. – 2019. № 26.

¹²⁴ Що українці думають про окупований Крим та його мешканців [Електронний ресурс] // Український кризовий медіа-центр. – 2021. URL: <https://uacrisis.org/uk/shho-ukrayintsi-dumayut-pro-krum> (дата звернення: 25.04.2022)

¹²⁵ Проект Закону про медіа від 2 липня 2020 р. № 2693-д: Потураєв М., Кравчук Є., Кабанов О. [та ін.]. – 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69353 (дата звернення: 27.04.2022)

¹²⁶ Сафаров А. Законопроект про медіа: нові правки vs регламент [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2020. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zakonoprojekt-pro-media-novi-pravky-vs-reglament-i36492> (дата звернення: 27.04.2022)

¹²⁷ Презентація законопроекту «Про протидію дезінформації» [Електронний ресурс] // Міністерство культури, молоді та спорту України. – 2020. URL: <https://mkip.gov.ua/files/InformPolityka.pdf> (дата звернення: 27.04.2022)

року. У Стратегії окреслена проблематика питання з акцентом на необхідності протидії російській дезінформації; заявлені стратегічні цілі, а також поставлені завдання. Варто зауважити, що Стратегія передбачає не тільки «оборонні» заходи, а й політики, спрямовані на розвиток і захист української культури, поширення українських позитивних наративів у контексті стратегічних комунікацій, збільшення рівня медіаграмотності населення, а також питання інформаційної реінтеграції тимчасово окупованого Криму і окремих районів Донецької та Луганської областей. Також окреслені компетенції окремих інституцій та очікувані результати – на нашу думку, останні потребують деталізації і, за можливості, наведення бажаних кількісних показників¹²⁸.

У 2021 році В. Зеленський схвалив «Стратегію кібербезпеки України» від РНБО¹²⁹, яка має менш декларативний характер у порівнянні з однойменним документом 2016 року: з'явилися «виміри успіху»; передбачається запровадження євроатлантичного підходу, а саме запровадження санкцій за кіберзлочинну діяльність.

До другої групи інституційних механізмів боротьби з дезінформацією ми відносимо діяльність державних (Міністерство культури та інформаційної політики України, РНБО, кіберполіція тощо) і недержавних інституцій (ООН, ОБСЄ та ін.)¹³⁰. Інституційні методи протидії на наддержавному рівні ми розглянули у попередньому підрозділі, тому надалі зосередимо увагу на українських державних інституціях.

З 2015 року Міністерство, відповідальне за інформаційну політику неодноразово реорганізовувалось і перейменовувалось, поки у березні 2020 року не було створене Міністерство культури та інформаційної політики

¹²⁸ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки": Указ Президента України від 28 грудня 2021 року №685/2021 // Урядовий кур'єр. – 2021. №251.

¹²⁹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України": Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 // Урядовий кур'єр. – 2021. №165.

¹³⁰ Нофенко А. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний наступ та механізми протидії // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. – 2019. № 2(6). С. 68–77. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/110/101> (дата звернення: 25.04.2022)

України (далі – МКІП). У 2019-2021 роках МКІП організовував круглі столи та семінари щодо методів боротьби з дезінформацією на основі європейського досвіду¹³¹¹³²¹³³, а також необхідності підвищення рівня медіаграмотності¹³⁴¹³⁵. Також МКІП активно співпрацює з Міністерством освіти та Міністерством цифрової трансформації України¹³⁶.

У 2021 року МКІП створило проєкт з медіаграмотності під назвою «Фільтр», який покликаний об'єднати державний, громадський сектор і міжнародну спільноту. Основною метою проєкту є збільшення навичок виявляти маніпуляції серед населення, а також підвищення обізнаності щодо небезпеки дезінформаційних впливів¹³⁷.

У курсовій роботі минулого року ми зазначали про необхідність підвищення рівня медіаграмотності серед населення та інтенсифікації співпраці між державними та недержавними інституціями. Варто відзначити, що у 2021 році у цьому напрямку відбулись позитивні зрушення, зокрема з'явилась велика кількість проєктів з медіаграмотності: гра «Маніпулятор» від Texty.org.ua¹³⁸, «StopFake Bingo» від ГО «StopFake»¹³⁹; проєкт для вчителів від IREX «Вивчай та розрізняй: інфомедійна грамотність», який

¹³¹ 28 травня відбудеться круглий стіл «Перспективи боротьби з дезінформацією: досвід країн ЄС» [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2019. URL: <https://mkip.gov.ua/news/3051.html> (дата звернення: 25.04.2022)

¹³² 2 липня відбудеться круглий стіл «Чи може Facebook бути ефективним щодо протидії мови ненависті та дезінформації? Прозорість алгоритмів та інтереси користувачів» [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2021. URL: <https://mkip.gov.ua/news/3106.html> (дата звернення: 25.04.2022)

¹³³ 16-17 лютого відбудеться онлайн-семінар «Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти» [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2021. URL: <https://mkip.gov.ua/news/4973.html> (дата звернення: 25.04.2022)

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ 25 березня відбудеться онлайн-сесія «Як Фінляндії вдалося? Секрети фінського успіху впровадження медіаграмотності» [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2021. URL: <https://mkip.gov.ua/news/5198.html> (дата звернення: 25.04.2022)

¹³⁶ «Медіаграмотність у часи пандемії» — новий освітній серіал Мінцифри та ЮНІСЕФ в Україні [Електронний ресурс] // Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. – 2021. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mediagramotnist-u-chasi-pandemii-noviy-osvitniy-serial-mintsifri-ta-yunifef-v-ukraini> (дата звернення: 25.04.2022)

¹³⁷ Національний проєкт з медіаграмотності [Електронний ресурс] // Фільтр. – 2021. URL: <https://filter.mkip.gov.ua/pro-nas/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹³⁸ Маніпулятор : гра [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. – 2021. URL: <https://texty.org.ua/d/manipulator-game/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹³⁹ StopFake Bingo Game! [Електронний ресурс] // StopFake. – 2021. URL: <https://www.stopfake.org/en/stopfake-bingo-game/> (дата звернення: 25.04.2022)

об'єднав 3000 вчителів із 654 шкіл¹⁴⁰; студентська олімпіада «Фейкотроші» від фактчекінгового проєкту «БезБрехні»¹⁴¹; серія відеороликів «Break the Fake» від ЮНІСЕФ тощо¹⁴².

З 2019 року Україна налагоджує співпрацю між МЗС України та EU East StratCom на постійній основі¹⁴³, наразі відбувається інтенсивний обмін даними між інституціями.

Варто звернути увагу на внесок Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, відповідальної за нагляд за дотриманням законів у сфері телерадіомовлення і виконання регуляторної функції – надання ліцензій ЗМІ та застосування санкцій¹⁴⁴. У період 2017-2021 загальна кількість санкцій від органу знижувалася, однак трохи зросла у 2021 році (з 153 до 127 випадків), при цьому ідентична ситуація спостерігається з кількістю перевірок (з 380 до 299)¹⁴⁵. Зазначимо, що Наглядова рада АТ «НСТУ» цього органу здійснює стратегічне управління та ключові призначення суспільного мовника¹⁴⁶, який і дозволяє ефективніше протидіяти дезінформаційному впливу. Однак поки частка аудиторії «UA:Перший» зростає повільно: від 0,93% у 2020 році до 1,08% у 2022¹⁴⁷.

¹⁴⁰ Учителів запрошують взяти участь у проєкті «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/anonsi/post/26555/2021-02-03-uchyteliv-zaproshuyut-vzyaty-uchast-u-proiekti-vyvchay-ta-rozriznyay-info-mediyna-gramotnist/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹⁴¹ «Фейкотроші»: як азарт допомагає робити студентів медіаграмотнішими [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26738/2021-03-01-feykotroshchi-yak-azart-dopomagaie-robyty-studentiv-mediagramotnishymy/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹⁴² Українські зірки спростували міфи про COVID-19 та вакцинацію у відеопроєкті BreaktheFake [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/mediaprosvita/post/26960/2021-03-30-ukrainski-zirky-sprostuvaly-mify-pro-covid-19-ta-vaktsynatsiyu-u-videoproiekti-breakthefake/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹⁴³ Україна та ЄС посилюють співпрацю у протидії дезінформації [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-ta-yes-posilyuyut-spivpracyu-u-protidii-dezinformaciyi> (дата звернення: 25.04.2022)

¹⁴⁴ Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» від 23 вересня 1997 року № 538/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1997. № 42.

¹⁴⁵ Інфографіка до Звіту Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2021 рік [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. – 2022. URL: <https://www.nrada.gov.ua/analytic-reports/infografiky-zvitu-natsionalnoyi-rady-ukrayiny-z-pytan-telebachennya-radiomovlennya-za-2021-rik/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹⁴⁶ Суспільне мовлення [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. – 2021. URL: <https://www.nrada.gov.ua/public-broadcasting/> (дата звернення: 25.04.2022)

¹⁴⁷ Данькова Н. Детектор телерейтингів. Підсумки 2021 року [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/rinok/article/195866/2022-01-25-detektor-telereytingiv-pidsumky-2021-roku/> (дата звернення: 25.04.2022)

Наприкінці 2021 року Кабінетом Міністрів України було створено новий регуляторний орган – Національну комісію, яка охоплює сфери електронних комунікацій, радіочастотного спектру і послуг поштового зв'язку. Цей орган буде визначати населені пункти, що не мають фіксованого інтернету та мобільного зв'язку, що є частиною процесу адаптації українського законодавства до законодавства ЄС¹⁴⁸.

Навесні 2021 року, під час написання минулорічної курсової роботи, коли були створені Центр протидії дезінформації при РНБО та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при МКІП. Ми мали перестороги щодо компетенцій цих органів, які могли б перетинатись, і, відповідно, розпорошувати державне фінансування. Однак станом на травень 2022 року були опубліковані Положення, які дозволяють умовно розділити органи за компетенціями наступним чином: Центр протидії дезінформації більше концентрується на захисній функції (у короткостроковій і довгостроковій перспективах)¹⁴⁹, водночас Центр стратегічних комунікацій «завдає превентивних ударів» шляхом розробки та поширення контрнарративів і співпраці з міжнародними партнерами¹⁵⁰.

Центр протидії дезінформації та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки активно використовують свої Telegram-канали – з 100 тис. і 96 тис. підписників відповідно. ЦПД публікує розвінчання фейків та веде роз'яснювальну роботу, а ЦСКІБ зосередився на оперативних новинах, просуванні українських культурних здобутків та поширенні позитивних наративів. Зазначимо, що ці пости часто публікують інші державні органи на своїх сторінках, зокрема ВРУ.

Не менш важливим було прийняття рішення «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів

¹⁴⁸ Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» від 16 грудня 2021 року №1971-IX // Голос України. – 2021. №28.

¹⁴⁹ Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 7 травня 2021 №187/2021 // Урядовий кур'єр. – 2021. №88.

¹⁵⁰ Про Центр [Електронний ресурс] // Центр стратегічних комунікацій. – 2021. URL: <https://spravdi.gov.ua/pro-nas/> (дата звернення: 30.04.2022)

(санкцій)» у лютому 2021 року з подальшим припиненням мовлення на телеканалів «112 Україна», «ZIK» та «NewsOne». Закриття телеканалів не було новою практикою для України, однак саме ці «медіа» поширювали більше половини зафіксованих російських дезінформаційних наративів¹⁵¹. Варто звернути увагу на те, що підставою накладання санкцій було не поширення дезінформації, а «розслідування спецслужб України, яким встановили, що схеми з поставками вугілля з окупованих районів Донецької та Луганської областей сприяють фінансуванню тероризму»¹⁵². Ми вважаємо, що на це є дві причини: по-перше, в українському законодавстві відсутні нормативні акти, що дозволяли б притягнути до кримінальної відповідальності за поширення дезінформації; по-друге, жоден орган державної влади не може цілеспрямовано анулювати ліцензію¹⁵³. Водночас санкції дозволяють припинити мовлення.

У наступному розділі ми більш детально розглянемо методи і стратегії протидії російській дезінформації в Україні після 24 лютого 2022 року, окреслимо проблематику інформаційної політики під час повномасштабної війни і надамо рекомендації щодо методів і стратегій протидії кремлівській дезінформації в умовах, що склалися.

Висновки до розділу 2

Багато закордонних і українських науковців використовують наступні класифікації методів протидії дезінформації: за типом інституцій (медійні, державні, міжнародні) за рівнем реалізації (рівень споживачів інформації,

¹⁵¹ Довженко О. Саурон і Саруман проросійської пропаганди. Підсумки моніторингу дезінформаційних наративів під час місцевих виборів 2020 [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2020. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/182872/2020-11-27-sauron-i-saruman-prorosiyskoi-propagandy-pidsumky-monitoryngu-dezinformatsiynykh-naratyviv-pid-chas-mistsevykh-vyboriv-2020/ (дата звернення: 30.04.2022)

¹⁵² Проти Козака запровадили санкції через поставки вугілля з окупованого Донбасу – Zp.ua [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2018. URL: <https://detector.media/infospace/article/184537/2021-02-03-proty-kozaka-zaprovadyly-sanktsii-cherez-postavky-vugillya-z-okupovanogo-donbasu-znua/> (дата звернення: 30.04.2022)

¹⁵³ Бега В. Жоден державний орган не має права закривати будь-який телеканал – член Нацради [Електронний ресурс] // Громадське. – 2018. URL: <https://hromadske.ua/posts/zhoden-derzhavnyi-orhan-ne-maie-prava-zakryvaty-bud-yakiy-telekanal-chlen-natsrady> (дата звернення: 30.04.2022)

рівень медіаплатформ, системний), за тривалістю ефекту (короткострокові, довгострокові). Крім того, використовується структурно-функціональний підхід, що поділяє методи протидії дезінформації на нормативно-правові і організаційно-інституційні.

Задля протидії дезінформації країни ЄС використовують крос-інституційний підхід, а також методи фактчекінгу, моніторингу, кооперацію з інтернет-платформами і медіа, заходи з підвищення медіа грамотності просування позитивних наративів через комунікаційну політику. Наприкінці 2021 року окремі країни ЄС вдавались до регуляторного методу припинення мовлення телеканалів, а після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну цей метод був використаний на рівні Європейського Союзу. Наразі ЄС використовує 6 стратегій протидії дезінформації: підвищення стійкості комунікаційної інфраструктури, блокування російської пропаганди у ЗМІ, вдосконалення європейського інструментарію боротьби з дезінформацією, допомога Україні у захисті від кібератак, розробка Cyber Resilience Act, обмеження доступу росії до технологій подвійного призначення.

З 2014 році в Україні активізувалась нормотворча діяльність у сфері забезпечення інформаційної безпеки, однак наразі відсутні документи, які накладали б відповідальність за вироблення і свідоме поширення дезінформації без ризику політичної цензури. Успішним кейсом протидії російській дезінформації є блокування російських соцмереж і телеканалів 2017 року та проросійських каналів «112», «ZIK», «NewsOne» у 2021 році. Слід відзначити позитивні зрушення у створенні проєктів з медіаграмотності та співпраці державного і громадського сектору у 2021 році.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОТИДІЇ КРЕМЛІВСЬКІЙ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ

3.1 Проблематика української інформаційної політики (24 лютого-31 травня 2022 року)

У даному підрозділі ми не ставили за мету зробити повноцінний аналіз ефективності методів протидії дезінформації в умовах війни, адже його доцільно робити після її завершення. Натомість ми окреслимо основні проблеми, які потребують реагування, і загрози, які можна перетворити на можливість для збільшення підтримки проукраїнських наративів серед населення.

Повномасштабна війна і воєнне положення в Україні передбачає зміни у правовому регулюванні інформаційного поля, роботи ЗМІ, адже держава отримує більше повноважень і може навіть обмежувати права людини. У цьому підрозділі ми визначимо основні інформаційні загрози у контексті реалізації головних українських інтересів – перемоги України на прийнятних умовах, а саме відновлення суверенних кордонів України до 2014 року і отримання репарацій від рф. Зазначимо, що наше розуміння українських інтересів слугує орієнтиром і формує рамку для проведення належного політологічного аналізу методів протидії кремлівській дезінформації.

У назві сценарію плану оборони України від 24 лютого чітко зазначено, що застосування воєнної сили рф «...може супроводжуватись інформаційними кампаніями, інформаційно-психологічними операціями, кіберопераціями та спеціальними операціями проти України...»¹⁵⁴, тобто сценарій передбачає увагу і фінансування заходів, спрямованих на забезпечення інформаційної

¹⁵⁴ Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 24 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#Text> (дата звернення: 20.05.2022)

безпеки – зокрема на російськомовний телепроект FREEDOM¹⁵⁵, а також виділення коштів загального рахунка пожертв Україні на підтримку ЗМІ¹⁵⁶.

Воєнний стан в Україні передбачає можливість втручання у роботу медіа, обмеження свободи слова, зокрема обмеження поширення певної інформації^{157,158}. Ці положення в першу чергу покликані знизити безпекові ризики для держави, адже публікація певних даних ставить під загрозу життя людей і цілісність інфраструктури, зважаючи на активне використання розвідувальної технології OSINT (розвідка на основі відкритих джерел). Яскравим прикладом слугує випадок з обстрілами ТРЦ «Retroville» російськими військовими після публікації відео українця у Tik-Tok¹⁵⁹. Українські державні та недержавні інституції, медійники закликають громадян дотримуватись обмежень, зокрема саморегуляційний орган Комісія з журналістської етики випустила рекомендації щодо інформації, яку ЗМІ не мають розголошувати під час воєнного стану¹⁶⁰. Інститут масової інформації також заохочує редакції медіа розглядати потенційні наслідки публікації будь-яких матеріалів, навіть якщо вони не заборонені законом¹⁶¹. Водночас

¹⁵⁵ Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету щодо забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформаційного простору держави : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.05.2022)

¹⁵⁶ Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 472 та затвердження Порядку використання коштів з рахунка для задоволення потреб культури, мистецтв, креативних індустрій, охорони і збереження культурної спадщини, культурних цінностей, підтримки засобів масової інформації : Постанова Каб. Міністрів України від 17 травня 2022 р. №616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2022-п#Text> (дата звернення: 20.05.2022)

¹⁵⁷ Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"» від 24 лютого 2022 №2102-IX // Голос України. – 2022. №37.

¹⁵⁸ Наказ Головнокомандувача Збройних сил України від 3 березня 2022 року №73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf (дата звернення: 20.05.2022).

¹⁵⁹ ПЕРЕДАВАЙТЕ ІНФОРМАЦІЮ ПРО ОКУПАНТІВ, А НЕ ПУБЛІКУЙТЕ ДАНІ ПРО ЗСУ ЧИ РЕЗУЛЬТАТИ ВОРОЖИХ ОБСТРІЛІВ [Електронний ресурс] // Служба безпеки України. – 2022. URL: <https://t.me/SBUkr/3959> (дата звернення: 25.05.2022)

¹⁶⁰ Рекомендації Комісії з журналістської етики щодо інформації, яку не можна розголошувати в медіа під час воєнного стану [Електронний ресурс] // Комісія з журналістської етики. – 2022. URL: <https://cje.org.ua/statements/rekomendatsii-komisii-z-zhurnalistiskoi-etyky-shchodo-informatsii-iaku-ne-mozhna-rozgholoshuvaty-v-media-pid-chas-voiennoho-stanu/> (дата звернення: 25.05.2022)

¹⁶¹ Сафаров А. Як працювати журналістам під час воєнного стану [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2022. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-pratsyuvaty-zhurnalistam-pid-chas-voyennogo-stanu-i44357> (дата звернення: 25.05.2022)

деякі аналітики¹⁶² зазначають про необхідність введення військової цензури із залученням регуляторної комісії.

На нашу думку, наявні обмеження свободи слова під час повномасштабної війни є цілком виправданими, адже питання критики дій влади з боку медіа не регулюється, а покладається на редакційну політику. Крім того, хоча заборона мітингів обмежує структуру можливостей висловлення незгоди і сприяє «відкладанню на потім» багатьох проблем – наприклад, вимоги щодо відставки Міністра освіти і науки С. Шкарлета, – вона є оптимальною у контексті зниження кількості загроз подальшого підриву територіальної цілісності України з боку рф.

19 березня В. Зеленський підписав три документи: рішення «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики...» від РНБО¹⁶³, «Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави» від РНБО¹⁶⁴, а також рішення «Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій», що стосується заборони 11 партій, включно з «Опозиційною платформою – За життя» і «Партією Шарія»¹⁶⁵.

Єдина інформаційна політика в умовах війни передбачає об'єднання загальнонаціональних каналів (такими вважаються 29 інформаційних каналів, що мають цифровий ефір) і трансляцію цілодобового марафону «Єдині новини #UАразом», реалізацією якого займається Нацрада з питань телебачення і радіомовлення. Унаслідок підписання другого документу відбулась націоналізація телемережі ТОВ «Зеонбуд» (підпорядкування Концерну РТТ) задля забезпечення безперервності мовлення. Ці рішення дозволяють поширювати українські наративи і реалізувати one-voice policy, а

¹⁶² В Україні потрібно ввести воєнну цензуру, але вона не поширюється на обговорення політиків, – Портников [Електронний ресурс] // Еспресо. – 2022. URL: <https://espreso.tv/v-ukraini-potribno-vvesti-voennu-tsenzuru-vona-ne-rozprovsyudzhuetsya-na-obgovorennya-politikiv-portnikov> (дата звернення: 25.05.2022)

¹⁶³ Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

¹⁶⁴ Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-22#Text> (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁶⁵ Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-22#Text> (дата звернення: 30.05.2022)

також полегшують комунікацію між оператором цифрового телебачення і державними органами.

Підписання третього документу викликало спротив серед проросійських партій: «Опозиційна платформа – За життя» відреагувала на рішення РНБО словами «всі звинувачення на адресу нашої партії вигадані владою з метою виправдати свої неадекватні дії»¹⁶⁶. Однак ОПЗЖ виступала другою найбільшою фракцією у Верховній Раді України і водночас головним джерелом проросійської пропаганди та дезінформаційних наративів. На нашу думку, це рішення є обґрунтованим, адже, по-перше, рішення РНБО є законним відповідно до статті 8 про воєнний стан; по-друге, незалежні видання зафіксували чисельні випадки поширення російської дезінформації і висловлювань представників партій, у яких українська державність ставиться під сумнів¹⁶⁷.

Напередодні повномасштабного вторгнення телеканали Ukrlive і «НАШ» припинили мовлення, що обґрунтовується активним поширенням російської дезінформації та проросійських наративів¹⁶⁸, однак ці телеканали продовжують мовити онлайн.

Водночас припинення мовлення телеканалів Прямий, 5 канал і «Еспreso» викликає питання¹⁶⁹, адже немає відповідного рішення від державних органів і вагомих підстав для цього. За словами правозахисника М. Мариновича, співзасновника Української Гельсінської групи, «жоден з цих трьох каналів

¹⁶⁶ Приостановка деятельности ОПЗЖ на период военного положения и противозаконное рейдерство партии власти и расправа над демократией в Украине [Електронний ресурс] // Опозиційна платформа – За життя. – 2022. URL: https://zagittya.com.ua/ua/news/zajavlenija/priostanovka_dejatelnosti_oplzzh_na_period_voennogo_polozenija_i_protivozakonnoe_politicheskoe_rejderstvo_partii_vlasti_i_rasprava_nad_demokratiej_v_ukraine.html (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁶⁷ Головним джерелом проросійської пропаганди в українських медіа виступає «Опозиційна платформа – За життя» – моніторинг [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2020. URL: <https://detector.media/infospace/article/181790/2020-10-22-golovnym-dzherelom-prorosiyskoi-propagandy-v-ukrainskykh-media-vystupaie-opozytsiyna-platforma-za-zhyttja-monitoring/> (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁶⁸ Зубченко Я. Наступай, я прикрию. Чим зараз займаються українські проросійські телеканали Ukrlive та «Наш» моніторинг [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/informatsiini-kanali/article/196730/2022-02-22-nastupay-ya-prykryyu-chym-zaraz-zaymayutsya-ukrainski-prorosiyski-telekanaly-ukrlive-ta-nash/> (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁶⁹ Канали «Прямий», 5-й та «Еспreso» заявили, що Концерн РРТ вимкнув їхнє мовлення [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2022. URL: <https://imi.org.ua/news/kanaly-pryamyj-5-j-ta-espreso-zavyvly-shho-kontsern-rtt-vymknuv-yihnye-movlennya-i44829> (дата звернення: 30.05.2022)

не належить до таких медіа, які ведуть ворожу пропаганду»¹⁷⁰. Упередженість і політизованість кроку також підтверджують «переспрямування» від органу до органу і перекладання відповідальності: Держспецзв'язку заявляє, що це було рішення РНБО¹⁷¹, а РНБО каже, що не має до цього відношення¹⁷². Зауважимо, що ми не виключаємо варіант використання цих каналів задля політичного піару П. Порошенка, однак таке обґрунтування не виправдовує припинення мовлення телеканалів Прямий, 5 канал і «Еспreso», два з яких згодились на участь в єдиному марафоні. Наразі Прямий і 5 канал подали до суду на КРРТ і Держспецзв'язку, а «Еспreso» з'ясовує обставини відключення каналу від ефіру¹⁷³. На нашу думку, припинення мовлення телеканалів потребує подальшого розгляду і ретельного розслідування, адже видається політизованим і упередженим.

12 травня більше трьохсот медіа, журналістів, ГО підписали звернення до В. Зеленського і О. Ткаченка, у якому закликали відсторонити ведучих, які довгий час поширювали проросійські наративи в українських медіа, від участі у національних телемарафонах. При цьому у колективному зверненні пропонується «звернутись до моніторингових організацій, які готові надати...аналітичні довідки щодо діяльності цих телеведучих протягом 2014-2022 років»¹⁷⁴, що, на нашу думку, може слугувати вагомим доказом поширення кремлівської дезінформації та підставою для відсторонення від

¹⁷⁰ Шустова Т. Розслідування: Хто і навіщо вимкнув "Еспreso" з цифрового ефіру [Електронний ресурс] // Еспreso. – 2022. URL: <https://espreso.tv/rozsliduvannya-khto-i-navishcho-vimknuv-espreso-z-tsifrovogo-efiru> (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁷¹ Держспецзв'язку: Цифровий ефір «Еспreso», Прямого та 5 каналу відключили на виконання рішення РНБО [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199070/2022-05-09-derzhspetsvvyazku-tsyfrovyuy-efir-espreso-pryamogo-ta-5-kanalu-vidklyuchyly-na-vykonannya-rishennya-rnbo/> (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁷² Остапа С. Гуманітарний комітет не з'ясував, хто вимкнув із цифрового етеру «Еспreso», Прямий та 5 канал [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199166/2022-05-12-gumanitarnyy-komitet-ne-zyasuvav-khto-vymknuv-iz-tsyfroвого-eteru-espreso-pryamyy-ta-5-kanal/> (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁷³ Остапа С. 5 канал і Прямий подали до суду за відключення від цифрового ефіру. «Еспreso» звернувся до СБУ і прокуратури [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199776/2022-06-02-5-kanal-i-pryamyy-podaly-do-sudu-za-vidklyuchennya-vid-tsyfroвого-efiru-espreso-zvernuvsya-do-sbu-i-prokuratury/> (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁷⁴ Медіаспільнота закликала відсторонити колишніх проросійських ведучих від національних марафонів [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/community/article/199162/2022-05-12-mediaspilnota-zaklykala-vidstoronyty-kolyshnykh-prorosiysskykh-veduchykh-vid-natsionalnykh-marafoniv/> (дата звернення: 30.05.2022)

журналістської діяльності, особливо в умовах війни на «інформаційному фронті». Однак вже 13 травня МКІП опублікувало офіційну відповідь і висловило «занепокоєння, що...інформаційний простір країни заповнюється конфліктами всередині суспільства»¹⁷⁵.

Відповідь Міністерства вартує окремого аналізу у контексті державних комунікацій і публічної політики, адже сигналізує про низку проблем, які потребують регування і змін у комунікаціях. Ми окреслимо їх загально: перекладання відповідальності за «розпалювання конфлікту» на «окрему частину журналістської спільноти»; толерування тривалого просування російських наративів задля «збереження єдності»; звинувачувальний *tone of voice*.

З одного боку можна зрозуміти наратив про необхідність єдності журналістської спільноти в умовах війни, однак єдність не має означати ігнорування внеску медійників у наближення повномасштабного вторгнення росії. У цьому контексті ми кажемо не про пересічних громадян, які могли 8 років поширювати мізінформацію, а про журналістів, які свідомо поширювали дезінформацію, які формували і формують публічний дискурс і впливають на думку громадян. Хоча складно виміряти заподіяну шкоду суспільству з боку конкретного журналіста, важливо пам'ятати, що сприйняливість до кремлівської дезінформації підвищується за умови повторюваності наративу, тому «перехід на сторону України» нездатний нівелювати вплив від поширення дезінформації. До того ж не можна ігнорувати можливість «пристосуванства» до сучасних умов, в яких підтримка проросійських наративів означає кінець журналістської кар'єри в Україні. Також варто зазначити, що наразі важливим є трактування поняття «єдності». За словами Т. Трощинської, головної редакторки «Громадського радіо», сутність звернення полягала, не у «роз'єднанні країни», а у тому, що

¹⁷⁵ Позиція Міністерства культури та інформаційної політики України щодо заклику окремої частини журналістської спільноти по відстороненню від ефірів списку журналістів [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2022. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7140.html> (дата звернення: 30.05.2022)

єдиний марафон має слугувати взірцем і «символізувати зовсім інший рівень професійних стандартів»¹⁷⁶.

Проукраїнська пропаганда є невід’ємною частиною інформаційної політики під час війни. «Надмірний оптимізм» виявився необхідним на початку повномасштабної війни на фоні низьких очікувань від ЗСУ та України загалом зі сторони західних партнерів. З одного боку, такі меседжі, як «ще трохи почекати», «Україна за крок до перемоги», «війна закінчиться через 2 тижні/місяць» можуть слугувати психологічною підтримкою для частини українців в умовах невизначеності. З іншого боку, результатом може стати розчарування (зокрема в момент, коли ці прогнозовані «2 тижні» чи «місяць» проходять) і недовіра до державних інституцій, особливо із загостренням ситуації на окупованих територіях чи територіях активних бойових дій.

Ключовим транслятором цього наративу виступає радник керівника Офісу Президента Олексій Арестович, який регулярно надавав позитивні прогнози після початку повномасштабного вторгнення¹⁷⁷. При цьому варто зазначити, що, хоча цей політичний гравець не є держслужбовцем, а скоріше блогером, що має гарні комунікаційні навички, багато українців слухали його виступи на рівні з відео В. Зеленського і повідомленнями від В. Кіма, голови Миколаївської ОДА. Зазначимо, що значна частина аналітиків і експертів (зокрема А. Біденко, А. Черевко) підтримують активне поширення позитивної інформації під час війни (але не поширення дезінформації) з огляду на те, що інфопростір і так наповнений результатами не просто руйнівних, а злочинних дій окупантів.

¹⁷⁶ Позиція Мінінформполітики щодо відсторонення від ефірів єдиного марафону ведучих... [Допис] // Тетяна Трощинська. – 2021. URL: <https://www.facebook.com/100000980123158/posts/7537937589582170/?d=n> (дата звернення: 30.05.2022)

¹⁷⁷ Данькова Н. «Принаймні частина громадян потребує не заспокійливого, а точної інформації». Медіаексперти про (не)виправданий оптимізм і пропаганду під час війни. Частина перша [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/community/article/198887/2022-05-03-prynaymni-chastyna-gromadyan-potrebuie-ne-zaspokiylyvogo-a-tochnoi-informatsii-mediaeksperty-pro-nevypravdanyu-optymizm-i-propagandu-pid-chas-viyny-chastyna-persha/> (дата звернення: 30.05.2022)

Новим небезпечним наративом після 24 лютого став меседж про «хороших русских», який став все частіше з'являтися в інформаційному полі після акції М. Овсяннікової на російському пропагандистському «Первом каналі». Цей наратив є реакцією на поширення іншого наративу «всі росіяни винні» у контексті колективної провини за політичну бездіяльність.

Спочатку росія намагалась просувати посили «в чем виноваты дети» і «нас не сломить» у контексті західних санкцій, однак вони не знайшли широкого відгуку в українському суспільстві. Після цього 14 березня пропагандистка М. Овсяннікова, яка роками поширювала дезінформацію і фактично доклала зусиль до підтримки війни з боку російського населення, вийшла з плакатом зі словами «Нет войне», що викликало масову схвальну реакцію з боку міжнародної спільноти і отримало підтримку частини українців. І з цього моменту почало окреслюватись коло так званих «хороших русских» (М. Овсяннікова, Ю. Дудь, М. Кац, О. Невзоров та інші), які засуджують дії путіна.

Цей наратив про «росіян-лібералів» небезпечний, адже опозиція до путіна ще не сигналізує про підтримку суверенітету України та не «стирає» багаторічне замовчування фактів про імперіалістичне ставлення росії до України чи навіть просування кремлівської пропаганди цими акторами. Увага до «росіян-лібералів» призводить до ряду негативних наслідків: (1) толерування з боку української спільноти тривалої бездіяльності чи роботи на російський режим (приїзд М. Овсяннікової до України, запрошення пропагандистки на лекцію з боку видання «Інтерфакс-Україна», питання про надання українського громадянства О. Невзорову), (2) породження бажаних рф сумнівів в українському суспільстві та позиції «не все так однозначно» серед міжнародної спільноти, що є основною метою російської дезінформації, (3) надання голосу російським медійникам (зокрема М. Овсяннікова нині працює у німецькому Die Welt, отримала премію ім. Гавела за захист прав людини і активно виступає на користь послаблення західних санкцій проти росії); (4) сприйняття будь-якого акту незгоди з

російським режимом з боку публічних російських акторів як чогось героїчного. Дозволю собі висловити суб'єктивну думку: називати дійсність дійсністю, а війну війною – це не досягнення, а норма у світі професійної журналістики і відповідальних медіаперсон. Це явище виявляє також проблему нерозвиненості інституту репутації в Україні і недостатньо сформованої cancel culture.

Великим викликом у контексті протидії російській дезінформації стала обмеженість чи навіть відсутність інформації, особливо на окупованих територіях чи у зоні бойових дій. За словами О. Герасим'юк, голови Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, станом на 13 травня від початку повномасштабного вторгнення 164 українські мовники припинили мовлення, а Україна втратила 284 частоти. Наразі окупанти використовують частоти для трансляції російських ЗМІ. При цьому з 2014 року Україна втратила у Криму 503 частоти, а на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей – 175 частот¹⁷⁸. Росіяни вчинили більше 243 злочинів проти журналістів¹⁷⁹, серед яких вбивство 7 журналістів, захоплення, викрадення чи зникнення медійників, а також захоплення редакцій і обстріл телевеж.

На окупованих після 24 лютого територіях журналісти фактично опинились перед вибором: продовжувати працювати і піддаватись переслідуванню з боку окупаційної влади, стати колаборантом чи шукати іншу роботу. Багато регіональних медіа обрали останній варіант і розпускають штат, щоб не працювати на росію¹⁸⁰. Таким чином, складається

¹⁷⁸ Ольга Герасим'юк закликала європейських медіарегуляторів продовжити процес об'єднання для ще більшого протистояння російській дезінформації (+інфографіка) [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. – 2022. URL: https://www.nrada.gov.ua/olga-gerasym-yuk-zaklykala-yevropejskyh-mediaregulyatoriv-prodovzhyty-protses-ob-yednannya-dlya-shhe-bilshogo-protystoyannya-rosijskij-dezinformatsiyi/?fbclid=IwAR1s0aQ8WmN_LK4I71G1PLfGMS6vDod6DTg9aI5kzyXJgf7n-SfBsZr1vec (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁷⁹ 243 злочини проти журналістів та медіа скоїла росія в Україні за два місяці війни [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2022. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/243-zlochyny-proty-zhurnalistiv-ta-media-skoilya-rosiya-v-ukrayini-za-dva-misyatsi-vijny-i45175> (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁸⁰ Унікальний баланс і психологічний бронезилет. Головне з дискусії «Свобода медіа під час агресії Росії проти України» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/198802/2022-04-29-unikalnyy-balans-i-psykhologichnyy-bronezhylet-golovne-z-dyskusii-svoboda-media-pid-chas-agresii-rosii-proty-ukrainy/> (дата звернення: 5.06.2022)

ситуація, в якій жителі окупованих територій повинні мати доступ до інформації (хоча б через соцмережі), щоб протистояти дезінформації в умовах страху і невизначеності майбутнього, однак регіональні журналісти не мають змоги працювати, а окупанти контролюють інфраструктуру, тому місцеві жителі не отримують доступу і до національних медіа. Зазначимо, що технологія Starlink допомагає підтримувати зв'язок, що важливо для подолання російських кібератак, планування місій, поширення офіційної інформації і боротьби з дезінформацією¹⁸¹.

За даними травневого опитування Донбас Медіа Форум, 28% медійників покинули рідне місто, а 23% – припинили роботу. Напередодні війни половина опитаних редакцій не мала плану дій на випадок надзвичайної ситуації, водночас 50% підготовлених планів не стали у нагоді. Більше 80% респондентів зазначили про необхідність додаткового фінансування¹⁸². Зазначимо, що більшість респондентів знаходились у Донецькій, Луганській і Дніпропетровській областях.

За словами Г. Почепцова, «відсутність інформації моментально компенсується чутками»¹⁸³. Дослідник інформаційної війни рф проти України називає це «ситуацією чуток», коли відсутність офіційної інформації компенсується неофіційними даними – зокрема локальні телеграм-канали здобули велику популярність як джерело новин. Так, аналітики видання TEXTY.ORG.UA виявили мережу невеликих телеграм-каналів¹⁸⁴, які поширюють російську дезінформацію на окупованих територіях, публікуючи локальний контент. Часто канали ретранслюють заяви представників колабораційної влади. Зазначимо, що це може також відображати

¹⁸¹ Starlink Ілона Маска «повністю знищив інформаційну кампанію Путіна» – генерал США [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/29649/2022-06-12-starlink-ilona-maski-povnistyu-znyshchyy-informatsiyu-kampaniyu-putina-general-ssha/> (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁸² How the Full-Scale War Has Affected the Regional Media: Survey Results By the Donbas Media Forum [Електронний ресурс] // Donetsk Institute of Information. – 2022. URL: <https://dii.dn.ua/en/news/509-how-the-full-scale-war-has-affected-the-regional-media-survey-results-by-the-donbas-media-forum> (дата звернення: 10.06.2022)

¹⁸³ Цит. за Макаренко, Л. П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни // Міжнародний науковий журнал Науковий огляд. — 2014. №4(3). С. 6.

¹⁸⁴ Як телеграм-канали з окупованих територій готують “воз’єднання” з РФ [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. – 2022. URL: <https://texty.org.ua/articles/106823/yak-telehram-kanaly-z-okupovanyh-terytorij-hotuyut-vozyednannya-z-rf/> (дата звернення: 10.06.2022)

непрофесійність регіональних медіа, зважаючи на те, що адміністратори каналів не завжди є журналістами або можуть не мати виваженої редакційної політики.

Замість відвертої брехні про «росіян-визволителів», на окупованих територіях росія почала просувати меседжі «українська влада вас «кинула»/здала», «Захід майже не підтримує Україну» і «росія тут назавжди» тощо. Комунікаційниця О. Мороз зазначає, що наразі рф використовує більш тонкі методи дезінформації, зокрема чутки, а відверта брехня і чорна пропаганда зорієнтована на «внутрішню» аудиторію – жителів рф¹⁸⁵.

Також росія вдається до нових методів інформаційної війни – віддзеркалювання наративів і «присвоєння» української мови. По-перше, назва «віддзеркалювання наративу» відображає суть методу: наприклад, Україна заявляє про те, що росія не забирає тіла померлих військових, а невдовзі на російських пропагандистських медіа з'являється наратив у відповідь про те, що Україна не забирає тіла своїх військових¹⁸⁶. Цей метод покликаний посіяти сумніви щодо українських політичних рішень і дій ЗСУ. По-друге, задля приниження української мови і культури, російські медіа і звичайні користувачі соцмереж почали «присвоювати» окремі слова українською¹⁸⁷ чи навіть писати пропагандистські тексти українською¹⁸⁸.

Водночас ситуація з територіями, які були окуповані росією ще до повномасштабного вторгнення, складніша, адже російська пропаганда впливала на людей протягом 8 років. За словами медіаексперта Д. Золотухіна, «стан людей...можна порівняти зі станом членів

¹⁸⁵ Міський В. Российские пропагандисты меняют тактику [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29560/2022-06-01-rossyyskye-propagandysty-menyayut-taktyku/> (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁸⁶ Туркова К. «Затрофеить мову». Новый нарратив в российской пропаганде [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/200047/2022-06-11-zatrofeyt-movu-novyy-narrativ-v-rossyyskoj-propagande/> (дата звернення: 13.06.2022)

¹⁸⁷ Маргарита Симоньян. 'Будь ласка' я говорю примерно всю жизнь, так же как 'нема за що', 'бачили очи, за шо куповали' и еще [Електронний ресурс] // Twitter. – 2022. URL: https://twitter.com/M_Simonyan/status/1529362251811020800 (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁸⁸ Пливе кача [відео] // YouTube. – 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wsnVWNZRRyY> (дата звернення: 5.06.2022)

деструктивного культу чи релігійної секти»¹⁸⁹. На його думку, використання аргументів і фактів не є релевантним, тому фактчекінг матиме дуже низьку ефективність.

3.2 Державні комунікації як основа протидії російській дезінформації в умовах війни

Спираючись на останні дослідження, думки медіаекспертів і аналітиків, а також власні спостереження, у цьому підрозділі ми запропонуємо рекомендації для державних інституцій і політичних акторів щодо методів і стратегій протидії російській дезінформації в умовах повномасштабної війни. Ми розглянемо нормативно-правові ініціативи, які потребують доопрацювань або ухвалення, організаційно-інституційні методи, підходи і вразливості, на яких варто зосередити увагу, а також наративи, які потенційно сприятимуть зменшенню впливу кремлівської дезінформації.

Загалом регуляція боротьби з російською дезінформацією на законодавчому рівні активізувалась після 2014 року, однак питання деяких законів і законопроектів роками залишались невирішеними – зокрема відсутність єдиного загального документа протидії кремлівським дезінформаційним впливам. На нашу думку, цей документ міг би стати законодавчою основою для прийняття правомірних рішень з боку державних інституцій щодо протидії дезінформації, а також криміналізації її поширення – за умови деталізації методів протидії, компетенцій державних органів і стримуючих чинників запобігання політичним переслідуванням, а також ретельного опрацювання проекту закону у комітетах ВРУ.

Іншим важливим документом, що має бути ухвалений, є проєкт закону «Про медіа» щодо регулювання медіапростору задля протидії російській інформаційній агресії, який більше 2 років знаходиться на розгляді у

¹⁸⁹ Золотухін Д. Дезінформації не існує — боротьба проти неї померла назавжди [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/blogs/article/197744/2022-03-22-dezinformatsii-ne-isnuie-borotba-proti-nei-pomerla-nazavzhdy/> (дата звернення: 5.06.2022)

комітетах ВРУ. Ми вважаємо, що активізація євроінтеграційного процесу сприятиме ухваленню законопроекту, адже це є однією з вимог Європейського Союзу¹⁹⁰, однак при цьому важливо взяти до уваги відповідні європейські закони і додатково проконсультуватись з представниками недержавних організацій, які спеціалізуються на удосконаленні медіапростору України.

Після початку повномасштабного вторгнення активізувались законотворча діяльність та інституційні ініціативи у напрямку дерусифікації українського простору. Наразі питання дерусифікації є дискусійним у суспільстві, однак відповідні ініціативи отримують більше підтримки, ніж до 24 лютого¹⁹¹ – не в останню чергу завдяки просуванню наративів про те, що культура не може бути поза політикою, а також про імперськість російських культурних діячів. Зокрема важливими є три законопроекти: проєкт щодо підтримки книгарень, що продають книжки українською¹⁹²; щодо заборони на імпорту книг з РФ та Білорусі і видання книг російських письменників в Україні¹⁹³; а також щодо обмеження публічного використання російської музики¹⁹⁴.

На прикладі останнього законопроекту можна побачити вразливості вкрай важливих ініціатив з дерусифікації, які потребують доопрацювання. Проєкт Закону №7273-д передбачає заборону музики російських виконавців, які підтримують війну, з обмовкою про виключення з цього переліку тих, хто засудив агресію росії. Цей пункт небезпечний, адже містить небезпеку

¹⁹⁰ Єврокомісія пояснила, що має зробити Україна для руху до членства, та визначила дату назавжди [Електронний ресурс] // Європейська правда. – 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/17/7141479/> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁹¹ НЕВІДКЛАДНО УХВАЛИТИ ЗАКОНОПРОЕКТИ 6287, 7459, 7273д [Допис] // Мова об'єднує. – 2022. URL:

<https://www.facebook.com/zakonpromovu5670/posts/pfbid02ScmT9x44UnDfyHcUZ9YRcsVTsCuriSjVctKQYgg6AxEP8SSScT6FmBCFPpjCbzol> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁹² Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидавання і книгорозповсюдження від 5 листопада 2021 року №6287: Потураєв М., Кравчук Є., Боблях А. [та ін.]. – 2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/28189> (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁹³ Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення обмежень на ввезення та розповсюдження видавничої продукції, що стосується держави-агресора, Республіки Білорусь, тимчасово окупованої території України від 13 червня 2022 року №7459: Потураєв М., Стефанчук Р., Корнієнко О. [та ін.]. – 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39764> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁹⁴ Проєкт Закону про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора від 29 травня 2022 року №7273-д: Потураєв М., Федина С., Санченко О. [та ін.]. – 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39702> (дата звернення: 17.06.2022)

маніпуляцій, толерування багаторічної підтримки російського режиму в обмін на формальний осуд і, що важливо, закріплення на законодавчому рівні поділу на «плохих» і «хороших русских». Головний редактор ГО «Детектор медіа» зауважує: «Замість дерусифікації мистецького простору нам пропонують вибіркове покарання (помсту?) за [...] підтримку агресії проти України»¹⁹⁵.

Також 15 червня у Верховній Раді України був зареєстрований проєкт постанови¹⁹⁶ щодо відновлення мовлення заблокованих у квітні телеканалів «Еспreso», 5 канал, Прямий. На нашу думку, мовлення цих каналів повинне бути відновлене задля забезпечення верховенства права і свободи слова, а також запобігання асоціації українських методів регулювання з російськими авторитарними методами, зважаючи на неправомірний характер технічного відключення вищезазначених телеканалів¹⁹⁷.

З точки зору теорії деліберативної демократії дезінформаційні кампанії спрямовані на підриг інституцій у широкому сенсі слова та соціальних умов, необхідних для функціонування демократії¹⁹⁸¹⁹⁹. Вони часто спрямовані на посилення соціального розколу і недовіри, а також підсилення помилкових уявлень, саме тому дії та заяви офіційних представників влади є вкрай важливими.

У контексті релевантних організаційно-інституційних методів протидії дезінформації варто застережити державних акторів від подальшого прийняття політично упереджених рішень, зокрема щодо закриття

¹⁹⁵ Довженко О. Дерусифікація України — це не вибіркова помста росіянам за підтримку Путіна [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199734/2022-06-01-derusyifikatsiya-ukrainy-tse-ne-vybiranova-pomsta-rosiyanam-za-pidtrymku-putina/> (дата звернення: 5.06.2022)

¹⁹⁶ Проєкт Постанови про Заяву Верховної Ради України про забезпечення гарантій свободи слова і верховенства права щодо журналістів і засобів масової інформації як ключових критеріїв для вступу України до Європейського Союзу від 15 червня 2022 року №7470: Княжицький М., Фріз І., Іонова М. [та ін.]. — 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39805> (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁹⁷ Остапа С. У Раді зареєстровано проєкт постанови про негайне відновлення мовлення «Еспreso», Прямого і 5 каналу в цифровому ефірі [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: [https://detector.media/infospace/article/200172/2022-06-16-u-radi-zareiestrovano-proiekt-postanovy-pro-negayne-vidnovlennya-movlennya-espresso-priyomogo-i-5-kanalu-v-tsyfrovomu-efiri/](https://detector.media/infospace/article/200172/2022-06-16-u-radi-zareiestrovano-proiekt-postanovy-pro-negayne-vidnovlennya-movlennya-espreso-priyomogo-i-5-kanalu-v-tsyfrovomu-efiri/) (дата звернення: 17.06.2022)

¹⁹⁸ Asker, David, and Elias Dinas. 2019. "Thinking Fast and Furious: Emotional Intensity and Opinion Polarization in Online Media." *Public Opinion Quarterly* 83 (3): 487–509.

¹⁹⁹ Hasell, A., and Brian E. Weeks. 2016. "Partisan Provocation: The Role of Partisan News Use and Emotional Responses in Political Information Sharing in Social Media." *Human Communication Research* 42 (4): 641–61.

телеканалів «Еспreso», 5 канал, Прямий. Публікація СБУ показань В. Медведчука щодо П. Порошенка теж є прикладом «політиканства»²⁰⁰. Вона відображає ретельно пропрацьовану інфографіку показань політичного актора, який сприяв просуванню російських наративів і має значні репутаційні втрати, зі звинуваченням іншого політичного актора, який довгий час виступав опонентом В. Зеленського. На нашу думку, цей кейс спрямований або на очорнення П. Порошенка, або на відволікання уваги суспільства від певного питання. І використання таких методів боротьби з опонентами роз'єднують українців і підривають довіру до офіційної влади.

Також варто звернути увагу на відповідність компетенцій де-юре і де-факто таких державних органів як Центр протидії дезінформації, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, а також проєкту «Фільтр». За словами експерта з питань інформаційних воєн Д. Золотухіна, ЦПД і ЦСКІБ мають не грати роль медіа, а повинні бути переформатовані: підняті «до рівня ситуативних центрів РНБО» і «стратегічної групи радників при прем'єр-міністрі України» відповідно²⁰¹. Крім того досі не встановлені критерії ефективності органів, зокрема «Концепція інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та реагування на них» для ЦПД не була імплементована²⁰².

Хоча співпраця між державним і недержавним сектором у контексті протидії дезінформації стала більш інтенсивною, все ще відсутня узгоджена координація зусиль усіх акторів. Зокрема О. Волошенюк, менеджерка медіаосвітніх програм Академії української преси, зазначає: проєкт «Фільтр» повинен був об'єднати державу і партнерів задля підвищення

²⁰⁰ Якщо є докази заявам Медведчука, то це справа десятиліття, а то й усієї незалежності України — Саакян [Електронний ресурс] // Громадське радіо. — 2022. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/yakshcho-ie-dokazy-zaiavam-medvedchuka-to-tse-sprava-desiatyilttia-a-to-y-usiiei-nezalezhnosti-ukrainy-saakian> (дата звернення: 17.06.2022)

²⁰¹ «Принаймні частина громадян потребує не заспокійливого, а точної інформації». Медіаексперти про (не)виправданий оптимізм і пропаганду під час війни. Частина перша [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://detector.media/community/article/198887/2022-05-03-prynaymni-chastyna-gromadyan-potrebuie-ne-zaspokiylyvogo-a-tochnoi-informatsii-mediaeksperty-pro-nevypravdanyu-optymizm-i-propagandu-pid-chas-viyny-chastyna-persha/> (дата звернення: 10.06.2022)

²⁰² Золотухін Д. Центр протидії дезінформації: практика імплементатії [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2021. URL: <https://detector.media/infospace/article/185586/2021-03-08-tsentr-protydii-dezinformatsii-praktyka-implementatsii/> (дата звернення: 10.06.2022)

медіаграмотності, однак «жодних ініціатив із їхнього боку саме в сенсі координування у воєнний час не було»²⁰³.

Важливо також звернути увагу на характер комунікації органів та представників влади. По-перше, недостатньо представлені окремі державні інституції, зокрема Кабінет Міністрів і Верховна Рада України. По-друге, військові питання повинні висвітлюватись компетентними акторами, а не політиками, які виголошують суб'єктивну позицію чи необґрунтовані прогнози. По-третє, зараз особливо важливо вибудувати one voice policy державних інституцій та акторів щодо війни для кристалізації позиції влади і ефективнішого просування українських наративів. По-четверте, лозунги і заклики не мають замінювати відповіді на «незручні» питання, наприклад, щодо колабораціонізму, військовополонених тощо. У цьому контексті були б корисними напрацювання ЦСКІБ, які б допомогли сформулювати офіційну позицію влади. В іншому випадку, якщо громадяни не отримують офіційної відповіді, її запропонує російська пропаганда і дезінформація.

У довгостроковій перспективі важливим є просування українського культурного продукту і мови, а також підтримка ініціатив з дерусифікації культурного простору. Зокрема з 16 липня вступають у дію норми мовного законодавства, відповідно до яких усі зареєстровані в Україні інтернет-ресурси повинні мати українську мову на головній сторінці²⁰⁴. Такі політики повинні артикулюватись як позитивне зрушення з одночасним позиціонуванням української мови як одного з об'єднавчих чинників. Зазначимо, що за даними TEXTY.ORG.UA вже понад 3 роки у ЗМІ

²⁰³ Беца-Білоусенко О. «Перекличка медіаосвітян», лекції про медіаграмотність в умовах війни та комікси для дітей [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/29644/2022-06-11-pereklychka-mediaosvityan-lektsii-pro-mediagramotnist-v-umovakh-viyny-ta-komiksy-dlya-ditey/> (дата звернення: 10.06.2022)

²⁰⁴ Мовний омбудсмен нагадав про обов'язкову українську версію сайтів та штрафи з 16 липня [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/200167/2022-06-16-movnyy-ombudsmen-nagadav-pro-obovyazkovu-ukrainsku-versiyu-saytiv-ta-shtrafy-z-16-lypnya/> (дата звернення: 17.06.2022)

російськомовні тексти містять суттєво вищий відсоток маніпуляцій, ніж україномовні²⁰⁵.

Наразі активно перейменовують вулиці і будівлі, названі на честь російських постатей, переглядають освітні програми з літератури і мистецтва, вилучають російськомовні видання російських авторів, забороняють проросійські партії. На нашу думку, основний фокус процесу дерусифікації повинен бути зосереджений не на політичному визначенні «поганих» і «хороших» російських акторів і рішеннях, яких постатей варто залишати, а яких ні, а на сприянні заповненню митецького простору українськими творами і усвідомленні імперіалістичної складової у російській культурі як такій. Поширеною помилкою політичних акторів і пересічних українців є відокремлення біографії митця від твору. Такого штучного розділення варто уникати, адже А. Гітлер теж, зрештою, писав картини. Варто пам'ятати, що ефективне просування своєї культури є *softpower* сучасного світу, що у випадку з росією опосередковано впливає на сприйнятливість до кремлівських наративів та дезінформації.

Створення і підтримка ініціатив з медіаграмотності повинна не припинятись під час війни, адже навички інформаційної гігієни покращують стійкість громадян до російської дезінформації як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі. На нашу думку, наразі варто зосередити увагу на проєктах, що (1) фокусуються на протидії дезінформації, яка впливає на емоції із залученням психологів, соціологів і біхевіористів²⁰⁶; (2) спрямовані на доросле населення, зважаючи на вирішальну роль людей, які мають повну дієздатність, у прийнятті рішень щодо персонального і політичного життя; (3) обов'язково поширюються і центральними, і регіональними каналами комунікації. Водночас слід продовжувати реалізовувати існуючі проєкти для

²⁰⁵ Рябоштан І. «Спростування фейків — це найгірший спосіб боротьби проти них» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/28422/2021-11-01-sprostuvannya-feykiv-tse-paугirshyy-sposib-borotby-proti-nykh/> (дата звернення: 17.06.2022)

²⁰⁶ Рябоштан І. «Дезінформація сіється на тому місці, де мало інформації»: як працює російська пропаганда та як їй протистояти [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://ms.detector.media/internet/post/28689/2021-12-15-dezinformatsiya-siietsya-na-tomu-mistsi-de-malo-informatsii-yak-pratsyuie-rosiyska-propaganda-ta-yak-iy-protystoyaty/> (дата звернення: 17.06.2022)

молоді і впроваджувати оновлені Державні стандарти початкової та базової середньої освіти, які закладають системне навчання медіаграмотності – від 1 до 12 класу.

Хоча наразі український інфопростір «очистився» і навіть на сайтах-сміттярках стало набагато менше російської пропаганди²⁰⁷, найбільш гострою проблемою сучасної війни є знищення, порушення чи захоплення інфраструктури на (ново)окупованих територіях. Саме тому, на нашу думку, важливо просувати позитивні, але недезінформаційні наративи про український наступ, активно комунікувати і надавати відповіді щодо колабораціонізму через різні канали зв'язку, а також інформувати молодь про необхідність поширювати офіційну інформацію серед старшого покоління на нещодавно звільнених чи ще окупованих територіях, особливо у невеликих містах, де основні канали зв'язку – це телевізор і чутки.

Для окупованих територій відсутність інформації від офіційних українських джерел чи відчуття «виключення» громадян цих територій з порядку денного підсилює вразливість до кремлівської дезінформації, особливо до наративів «Херсон/Маріуполь/Мелітополь здали» і «росія тут назавжди». Зокрема в українському інфопросторі широко обговорюється і засуджується явище колабораціонізму, а питання примусу з боку окупантів часто оминається. Наприклад, лікарям Херсона поставили ультиматум: отримати російський паспорт і працювати на окупантів чи втратити роботу і майно. Водночас у медійному дискурсі отримання російського паспорта прирівнюється до державної зради.

З одного боку державні і недержавні інституції мають грати за правилами епохи постправди і теж апелювати до емоцій громадян для протидії кремлівським дезінформаційним наративам, створюючи емотивні контрнативи. З іншого боку держава має формувати навички

²⁰⁷ Рябоштан І. Як проросійські медіа в Україні змінили риторику та чим пропаганда Кремля «годує» росіян [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29647/2022-06-13-yak-prorosiyski-media-v-ukraini-zminyly-rytoryku-ta-chym-propaganda-kremlya-goduie-rosiyan/> (дата звернення: 17.06.2022)

інформаційної грамотності в українців, що сприятиме зниженню ступеню вразливості до дезінформації загалом у довготривалій перспективі. Зауважимо, що в умовах повномасштабної війни, яка здійснює значний психологічний вплив на людину і робить її більш вразливою до дезінформації, використання тільки методів протидії дезінформації є недостатнім. Зважаючи на вищезазначене, належні стратегічні і кризові комунікації є вкрай важливими як для жителів підконтрольної України, так і громадян на окупованих територіях.

Окремо слід звернути увагу на соцмережі як основний канал комунікації, особливо зважаючи на те, що українці стали користуватись Telegram у 8 разів частіше²⁰⁸. По-перше, держава має сприяти відкриттю представництв компаній соцмереж в Україні, адже найбільш поширеною є ситуація, коли російський офіс курує діяльність соцмереж в Україні. По-друге, на нашу думку, необхідною є комунікація між державою і компаніями соцмереж з питань: (1) моніторингу публічного контенту та деталізації правил користування соцмережею задля запобігання поширення дезінформації та мізінформації, особливо у більш закритих соцмережах; (2) у контексті регулювання таргетованої реклами, яка поширюється за допомогою комерційних інструментів соцмереж, варто звернути увагу на перегляд замовників і наповнення реклами (зважаючи, наприклад, на кейс масового дезінформування британців через рекламу на Facebook напередодні голосування за Брекзит²⁰⁹); (3) необхідним є вдосконалення алгоритмів, які маркують контент і залишають застереження, що надає користувачеві можливість рефлексувати щодо необхідності поширення певної інформації. Зазначимо, що маркування деяких медіа і особистостей як «пов'язаних з росією» у Twitter є позитивним зрушенням у цьому напрямку.

²⁰⁸ Користування Telegram в Україні за часи війни збільшилось у 8 разів [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/29684/2022-06-17-korystuvannya-telegram-v-ukraini-za-chasy-viyny-zbilshylos-u-8-raziv/> (дата звернення: 17.06.2022)

²⁰⁹ «Фейсбук» і далі не заборонятиме фейкові новини від політиків [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/23291/2019-08-05-feysbuk-i-dali-ne-zaboronyatyume-feykovi-novyny-vid-politykiv/> (дата звернення: 17.06.2022)

Крім того, у довгостроковій перспективі варто працювати над інститутом репутації публічних особистостей і медіа, адже це потенційно допоможе зменшити кількість випадків, які потребують регулювання з боку соцмереж чи держави, адже регулятором виступатиме громадянське суспільство.

Використання більшості організаційно-інституційних методів протидії дезінформації передбачають комунікацію у певній формі, тому надалі ми розглянемо наративи, які, на нашу думку, слід просувати серед «внутрішньої» аудиторії (українського суспільства) і «зовнішньої» аудиторії (міжнародної спільноти).

Хоча наразі складно передбачити наслідки російської агресії, можна припустити, що неопатримоніальні тенденції посиляться, а комплекс меншовартості серед певних груп населення може залишитись на тому ж рівні. На нашу думку, «відторгнення» російського і несприйняття більшості імперських наративів може перетворитись у сприйнятливість до оманливо ліберальних російських наративів і прихильності до думки «зовнішнього управління» – зважаючи на об'єктивну потребу України у західній зброї і фінансовій підтримці. Саме тому стратегічним українським контрнاراتивом тоді, коли росія намагається поставити під сумнів питання суб'єктності України, є самоусвідомлення українців як самостійного та незалежного європейського етносу, який має власну унікальну історію²¹⁰.

Не менш важливим є наратив про «єдність українців» і питання того, що українців роз'єднує під час війни. На нашу думку, важливо випрацювати розуміння цієї «єдності» у сучасних умовах, адже цей наратив дуже легко використовувати маніпулятивно, наприклад, для перекладання відповідальності, як це сталося у кейсі з відповіддю МКІП на звернення від журналістської спільноти. У цьому контексті варто робити цінності (а не мову, регіон походження, стать, расу чи релігію) головним об'єднуючим чинником, який і відрізняє українське суспільство від російського, однак

²¹⁰ Требін М. П. Методи контрпропаганди в умовах «гібридної» війни України з російською федерацією // Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього [збірник матеріалів XXIII Всеукраїнської наукової конференції викладачів, молодих науковців і студентів] — 2021. С. 19-34.

паралельно впроваджувати політики задля просування і популяризації української мови і культури.

Одним з найбільш небезпечних наративів є меседж про «хороших русских». Підкреслимо, що ми не вважаємо, що немає росіян, які дійсно засуджують агресію рф, сприяють поваленню режиму і перемозі України. Однак наратив про «хороших русских» є дуже «тонким» і маніпулятивним: створюється оманлива ілюзія того, що є росіяни, які відкрито підтримують геноцид українців (їх засуджує більшість українців та представників міжнародної спільноти), а є «інші» росіяни, які засуджують путіна чи кремль, що конструює уявлення про те, що існує група людей у російському суспільстві, яка не має імперського мислення, адже виступає проти війни. Хоча насправді майже всі росіяни є носіями російських імперських цінностей, навіть якщо вони цього не усвідомлюють, адже проблематика української окремішності, територіальної, політичної і культурної, для них не є зрозумілою чи релевантною. Як наслідок, міжнародна спільнота вважає путіна відповідальним за війну проти України, а не російських громадян, які дозволили диктатору бути при владі. Крім того, цей наратив розмиває поняття жертв агресора²¹¹, адже більшість росіян-лібералів просувають дискурс про росіян як головних або першочергових жертв режиму.

Ще один наратив про «ми за мир» активно поширювався у 2014-2015 роках медійними персонами і відродився після 24 лютого. В умовах затяжної фази війни з широкою лінією наступу і нешвидким просуванням українських військ, цей наратив є вкрай маніпуляційним, адже з одного боку він апелює до загальнолюдських цінностей і з ними складно не погодитись, а з іншого боку робить допустимою для українців думку про територіальні та інші політичні поступки росії задля припинення війни. Саме тому, на нашу думку,

²¹¹ Лигачова Н. Хороші росіяни існують і не заслуговують на нашу ненависть. Але диявол у деталях [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/blogs/article/199864/2022-06-05-khoroshi-rosiyany-isnuyut-i-ne-zaslugovuyut-na-nashu-nenavyst-ale-dyyavol-u-detalyakh/> (дата звернення: 17.06.2022)

слід впроваджувати контрнарратив про те, що «за мир – це не позиція» з емотивним поясненням.

Водночас українські державці мають тримати на Україні увагу міжнародної спільноти, зокрема частіше проводити брифінги для іноземних журналістів, а також поширювати на міжнародній арені чотири нарративи: (1) про дієвість санкцій і важливість символічних дій для авторитарного режиму (зокрема виключення з міжнародних змагань), (2) про росіян, що мають понести колективну відповідальність за агресію росії проти України з демонструванням зафіксованих випадків підтримки геноциду українського народу та імперського мислення російських «лібералів», (3) про важливість символічної і фізичної підтримки України, (4) про ведення інформаційної війни росії проти держав-парнерів України²¹².

Висновки до розділу 3

Після початку повномасштабного вторгнення державні актори зіштовхнулись з новими викликами, які потребують відповідного реагування, що станом на 31 травня не завжди вдавалось належним чином реалізовувати. Політичні актори прийняли неправомірне рішення щодо відключення мовлення телеканалів Прямий, 5 канал і «Еспreso», комунікація МКІП у відповідь на запит від журналістської спільноти засвідчила ряд недоліків у комунікації державних інституцій. «Надмірний оптимізм» щодо перемоги України у публічному просторі і нарратив про «хороших русских» повинні бути мінімізовані в українському інформаційному полі. Крім того, зберігається проблема роботи медійників і інформаційної реінтеграції (ново)окупованих територій.

Основними стратегіями, які мають реалізовуватись у сучасних умовах є дерусифікація українського простору; ексклюзія політично упереджених

²¹² Рябоштан І. Як російська пропаганда працює в Італії та Німеччині [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29604/2022-06-03-yak-rosiyska-propaganda-pratsyuie-v-italii-ta-nimechchini/> (дата звернення: 17.06.2022)

рішень; зміна фокусу діяльності Центру протидії дезінформації і Центру стратегічних комунікацій з новинно-інформативного на дорадчий для української влади; вдосконалення кризових і стратегічних комунікацій і впровадження ефективнішої one voice policy; впровадження ініціатив з медіаграмотності в освітній процес і спрямування ряду регіональних проєктів на дорослу аудиторію; поширення ряду стратегічних наративів; деталізація наративу про «єдність українського народу»; уникання наративу про «хороших русских» і мінімізація впливу наративу «ми за мир».

ВИСНОВКИ

Ми виокремили спільні характеристики дефініції терміну «дезінформація» серед українських і закордонних дослідників: намір обманути; оманливість і значущість інформації; створення спеціально сформованих даних; свідоме цілеспрямоване поширення даних; спрямованість на конкретного актора (індивідуального чи колективного); реципієнт має бути переконаний у правдивості даних; завдання публічної шкоди; а також інституційне походження. Вищезазначені характеристики і визначення Д. Фелліса дезінформації як «оманливої інформації, що має функцію ввести когось в оману» були взяті за основу нашої роботи. Такий підхід дозволив концептуалізувати поняття без надмірного обмеження вимог для маркування певного явища як дезінформаційного.

У сучасних умовах ефективність російської дезінформації в Україні зумовлена наступними групами чинників: природою дезінформації, специфічним характером інтеракції у сучасному інфопросторі; впливом пандемії COVID-19 на канали комунікації; особливостями українського контексту; частковою інформаційною ізоляцією тимчасово окупованих територій і територій активних бойових дій. Нині знищення чи захоплення інфраструктури, а також інформаційна ізоляція особливо впливають на ефективність російської дезінформації, тому українське суспільство можна умовно поділити на три контексти: надмірна кількість інформації на вільній території; інформаційний вакуум у зв'язку з бойовими діями; штучний інформаційний вакуум на (ново)окупованих територіях. Водночас основною метою дезінформації залишається поляризація суспільства. Найбільш вразливими до кремлівської дезінформації є жителі у зонах бойових дій та на (ново)окупованих територіях.

Водночас країни Європейського Союзу після 2014 року використовують крос-інституційний підхід до протидії дезінформації. Основними методами захисту інфопростору виявились довгострокові організаційно-інституційні

методи, а саме моніторинг, фактчекінг, кооперація з медіа та інтернет-платформами, просування «positive narratives», заходи з підвищення медіаграмотності. Після початку повномасштабного вторгнення росії ЄС сконцентрувався на нормативно-правових і організаційно-інституційних методах одночасно, використавши 6 стратегій задля забезпечення інформаційної безпеки: підвищення стійкості комунікаційної інфраструктури; блокування російської пропаганди у ЗМІ; вдосконалення європейського інструментарію боротьби з дезінформацією; допомога Україні у захисті від кібератак; зміцнення кібербезпекового потенціалу; обмеження доступу росії до технологій подвійного призначення.

В Україні з 2014 року ведеться активна нормотворча діяльність у контексті забезпечення інформаційної безпеки, однак частина законів імплементується частково, має декларативний характер, частина законопроектів не приймається через загрозу політичної цензури. Наразі відсутні документи, які б криміналізували вироблення і цілеспрямоване поширення дезінформації. Водночас успішними кейсами протидії російській дезінформації можна вважати блокування російських соцмереж і телеканалів у 2017 році і проросійських каналів «112 Україна», «NewsOne», «ZIK» у 2021 році. Під час написання минулорічної роботи ми мали перестороги щодо перетину компетенцій Центру протидії дезінформації і Центру стратегічних комунікацій, однак перший орган більше концентрується на захисній функції і фактчекінгу, а другий займається стратегічними комунікаціями, поширенням контрнарративів і співпрацею з міжнародними партнерами. Також у 2021 році відбулись позитивні зрушення у контексті підвищення рівня медіаграмотності серед населення та інтенсифікації співпраці між державними та недержавними інституціями.

Після 24 лютого український інформаційний простір наповнився новими викликами, а державна політика – невідповідними рішеннями. По-перше, неправомірне відключення мовлення телеканалів Прямий, 5 канал і «Еспreso», пов'язані з П. Порошенком, видається політично упередженим.

По-друге, комунікація МКІП у відповідь на запит від журналістської спільноти щодо усунення проросійських журналістів від ведення інформаційного марафону засвідчила толерування тривалого просування російських наративів задля «збереження єдності». По-третє, «надмірний оптимізм» щодо перемоги у поєднанні з окупацією росією нових територій може призвести до збільшення недовіри до державних інституцій. По-четверте, небезпечний наратив про «хороших русских», який наразі просувається деякими владними акторами, діє приховано і опосередковано захищає кремлівські інтереси. По-п'яте, медійники на новоокупованих територіях, з одного боку, повинні забезпечувати поширення всесторонньої інформації, а з іншого боку – вони не мають змоги це реалізувати через загрозу життю. По-шосте, проблема окупованих до 24 лютого територій вимагатиме не тільки інтеграції в український інфопростір, а й тривалої роботи соціальних психологів і біхевіористів.

Під час повномасштабної війни превентивні методи протидії дезінформації не є ефективними, водночас наступальна контрпропаганда у широкому сенсі, налагодження стратегічних комунікацій і one voice policy виступають найбільш релевантними підходами. На основі політологічних робіт, рекомендацій аналітиків і медійників, а також власних спостережень, ми виокремили ряд стратегій, які є релевантними у сучасних умовах: дерусифікація українського простору для зниження рівня вразливості до російської дезінформації (з уникненням поділу на «хороших» і «поганих» російських постатей з паралельною популяризацією української культури і особистостей); ексклюзія політично упереджених рішень, які знижують довіру до українських інституцій – таких як закриття телеканалів «Еспресо», 5 канал, Прямий і розгорнутої публікації з показаннями В. Медведчука проти П. Порошенка; фокусування діяльності Центру протидії дезінформації як ситуативних центрів для кризових комунікацій при РНБО, а Центру стратегічних комунікацій як дорадчої групи зі стратегічних комунікацій при прем'єр-міністрові; вдосконалення кризових і стратегічних комунікацій у

першу чергу «згори» для впровадження ефективнішої one voice policy, що особливо важливо для жителів (ново)окупованих територій; продовження інтеграції ініціатив з медіаграмотності в освітній процес, а також спрямування ряду регіональних проєктів на дорослу аудиторію; поширення наративів про самостійність України як незалежного європейського етносу з унікальною історією, про дієвість санкцій, про колективну відповідальність росіян у війні, про необхідність символічної і матеріальної підтримки України, про росію як агресора щодо європейських держав у контексті інформаційної війни; деталізація наративу про «єдність українського народу»; уникання наративу про «хороших русских» і мінімізація впливу наративу «ми за мир» за допомогою поширення контрнاراتивів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітичне видання. Слова та війни: Україна в боротьбі з Кремлівською пропагандою. К.: КІС, 2017. С. 79–82.
2. Барт Р. Мифологии. Миф сегодня // Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. С. 72–130.
3. Бега В. Жоден державний орган не має права закривати будь-який телеканал – член Нацради [Електронний ресурс] // Громадське. – 2018. URL: <https://hromadske.ua/posts/zhoden-derzhavnyi-orhan-ne-maie-prava-zakryvaty-bud-iakyi-telekanal-chlen-natsrady>
4. Беца-Білоусенко О. «Перекличка медіаосвітян», лекції про медіаграмотність в умовах війни та комікси для дітей [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/29644/2022-06-11-pereklychka-mediaosvityan-lektsii-pro-mediagramotnist-v-umovakh-viyny-ta-komiksy-dlya-ditey/>
5. Бовкун С. Методи протидії російській дезінформації в Україні (на прикладі закриття телеканалів «112 Україна», «NewsOne», «ZIK» і створення Центру протидії дезінформації) : курсова робота // НаУКМА. Київ, 2021. 81 с.
6. В Україні потрібно ввести воєнну цензуру, але вона не поширюється на обговорення політиків, – Портников [Електронний ресурс] // Еспресо. – 2022. URL: <https://espresso.tv/v-ukraini-potribno-vvesti-voennu-tsenzuru-vona-ne-rozpovsyudzhuetsya-na-obgovorennya-politikiv-portnikov>
7. Ганжа Л. Інформаційний кодекс: реанімація привида, який харчується мільйонами [Електронний ресурс] // Українська Правда. – 2015. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/06/26/7072512/>
8. Головним джерелом проросійської пропаганди в українських медіа виступає «Опозиційна платформа – За життя» – моніторинг [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2020. URL:

- <https://detector.media/infospace/article/181790/2020-10-22-golovnym-dzherelom-prorosiyskoi-propagandy-v-ukrainskykh-media-vystupaie-opozytsiyna-platforma-za-zhyttya-monitoryng/>
9. Данькова Н. Детектор телерейтингів. Підсумки 2021 року [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/rinok/article/195866/2022-01-25-detektor-telereytingiv-pidsumky-2021-roku/>
 10. Данькова Н. «Принаймні частина громадян потребує не заспокійливого, а точної інформації». Медіаексперти про (не)виправданий оптимізм і пропаганду під час війни. Частина перша [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/community/article/198887/2022-05-03-prynaymni-chastyna-gromadyan-potrebuie-ne-zaspokilyvogo-a-tochnoi-informatsii-mediaeksperty-pro-nevypravdanyu-optymizm-i-propagandu-pid-chas-viyny-chastyna-persha/>
 11. Дезінформація: Виступ Високого представника/Віцепрезидента Жозепа Борреля під час дебатів у Європейському парламенті Sputnik [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197454/2022-03-13-dezinformatsiya-vystup-vysokogo-predstavnykavitseprezydenta-zhozepa-borrelia-pid-chas-debativ-u-ievropeyskomu-parlamenti/>
 12. Дезінформація та маніпуляції [Електронний ресурс] // EdEra & IREX. – 2019. URL: <https://verified.ed-era.com/ua/manipulation/part-a>
 13. Дезінформація – це не тільки брехня. Так працює Sputnik [Електронний ресурс] // StopFake. – 2019. URL: <https://www.stopfake.org/uk/dezinformatsiya-tse-ne-tilky-brehnya-tak-pratsyuie-sputnik/>
 14. Держспецзв'язку: Цифровий ефір «Еспресо», Прямого та 5 каналу відключили на виконання рішення РНБО [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL:

- <https://detector.media/infospace/article/199070/2022-05-09-derzhspetsvvyazku-tsyfrovyuy-efir-espresso-pryamogo-ta-5-kanalu-vidklyuchyly-na-vykonannya-rishennya-rnbo/>
15. Динаміка ставлення населення до Росії та емоційний фон унаслідок війни: результати телефонного опитування, проведеного 13-18 травня 2022 року [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. — 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1112&page=1>
 16. Довженко О. Дерусифікація України — це не вибіркова помста росіянам за підтримку Путіна [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199734/2022-06-01-derusyifikatsiya-ukrainy-tse-ne-vybiranova-pomsta-rosiyanam-za-pidtrymku-putina/>
 17. Довженко О. Саурон і Саруман проросійської пропаганди. Підсумки моніторингу дезінформаційних наративів під час місцевих виборів 2020 [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2020. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/182872/2020-11-27-sauron-i-saruman-prorosiyskoi-propagandy-pidsumky-monitoryngu-dezinformatsiynykh-naratyviv-pid-chas-mistsevykh-vyboriv-2020/
 18. Єврокомісія пояснила, що має зробити Україна для руху до членства, та визначила дату назавжди [Електронний ресурс] // Європейська правда. — 2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/06/17/7141479/>
 19. Євросоюз заборонив мовлення RT та Sputnik [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197112/2022-03-02-ievrosoyuz-zaboronyv-movlennya-rt-ta-sputnik/>
 20. Єгорова А. «Ми зосереджуємось не на поширювачах дезінформації, а на наративах» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2021. URL:

- <https://detector.media/infospace/article/185438/2021-03-03-my-zoseredzhuemos-ne-na-poshyryuvachakh-dezinformatsii-a-na-naratyvakh/>
21. Журналіст дізнався, як фінських дітей навчають протистояти дезінформації [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2866736-zurnalist-diznavsa-ak-finskih-ditej-navcaut-protistoati-dezinformacii.html>
 22. Закон України «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні"» від 24 лютого 2022 №2102-IX // Голос України. – 2022. №37.
 23. Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» від 16 грудня 2021 року №1971-IX // Голос України. – 2021. №28.
 24. Закон України «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» від 23 вересня 1997 року № 538/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1997. № 42.
 25. Золотухін Д. Дезінформація не є феномен медіа, це є спецоперації – Золотухін [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3135957-dezinformacia-ne-e-fenomen-media-ce-e-specoperacii-zolotuhin.html>
 26. Золотухін Д. Дезінформації не існує — боротьба проти неї померла назавжди [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/blogs/article/197744/2022-03-22-dezinformatsii-ne-isnuie-borotba-proty-nei-pomerla-nazavzhdy/>
 27. Золотухін Д. Центр протидії дезінформації: практика імплементації [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://detector.media/infospace/article/185586/2021-03-08-tsentr-protydii-dezinformatsii-praktyka-implementatsii/>
 28. Зубченко Я. Наступай, я прикрию. Чим зараз займаються українські проросійські телеканали Ukrlive та «Наш» моніторинг [Електронний

- ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/informatsiini-kanali/article/196730/2022-02-22-nastupay-ya-prykryyu-chym-zaraz-zaymayutsya-ukrainski-prorosiyski-telekanaly-ukrlive-ta-nash/>
29. Інфографіка до Звіту Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення за 2021 рік [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. – 2022. URL: <https://www.nrada.gov.ua/analytic-reports/infografiky-zvitu-natsionalnoyi-rady-ukrayiny-z-pytan-telebachennya-radiomovlennya-za-2021-rik/>
30. Канали «Прямий», 5-й та «Еспreso» заявили, що Концерн РРТ вимкнув їхнє мовлення [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2022. URL: <https://imi.org.ua/news/kanaly-pryamyj-5-j-ta-espreso-zayavyly-shho-kontsern-rrt-vymknuv-yihnye-movlennya-i44829>
31. Канеман Д. Мислення швидко й повільне. К.: Наш Формат, 2019 / пер. з англ. М. Яковлєва. С. 88-90.
32. Кириченко В. Психологія образу ворога у масовій свідомості // Філософія, релігія та культура в глобалізованому світі : Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року : [матеріали доповідей та виступів]. — 2015. С. 69-74.
33. Користування Telegram в Україні за часи війни збільшилось у 8 разів [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/29684/2022-06-17-korystuvannya-telegram-v-ukraini-za-chasy-viyny-zbilshylos-u-8-raziv/>
34. Кудрик Н. Протидія дезінформації та фейкам: Україна діє, Італія споглядає? [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28981112.html>
35. Ланюк Є. Пост-правда, фейки та інформаційна війна [Електронний ресурс] // Рубан Т. – 2017. URL: <https://varianty.lviv.ua/43429-yevhen-laniuk-post-pravda-feiky-ta-informatsiina-viina>

36. Леонов О. Посилення медіа грамотності населення як метод боротьби з фейковими новинами та дезінформацією // Тези науково-практичної конференції «Актуальні проблеми захисту національних інтересів України від загроз». – 2020. С. 139–141.
37. Лигачова Н. Хороші росіяни існують і не заслуговують на нашу ненависть. Але диявол у деталях [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/blogs/article/199864/2022-06-05-khoroshi-rosiyany-isnuyut-i-ne-zaslugovuyut-na-nashu-nenavyst-ale-dyyavol-u-detalyakh/>
38. Магда Є. Пандемія COVID-19 та дезінформаційні кампанії: кейс України // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. – 2020. №30. С. 176–182. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30_2020/26.pdf
39. Макаренко, Л. П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни // Міжнародний науковий журнал Науковий огляд. — 2014. №4(3). С. 6.
40. Маніпулятор : гра [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. – 2021. URL: <https://texty.org.ua/d/manipulator-game/>
41. Маргарита Симоньян. 'Будь ласка' я говорю примерно всю жизнь, так же как 'нема за що', 'бачилы очи, за шо куповалы' и еще [Електронний ресурс] // Twitter. – 2022. URL: https://twitter.com/M_Simonyan/status/1529362251811020800
42. «Медіаграмотність у часи пандемії» — новий освітній серіал Мінцифри та ЮНІСЕФ в Україні [Електронний ресурс] // Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. – 2021. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mediagramotnist-u-chasi-pandemii-noviy-osvitniy-serial-mintsifri-ta-yunisef-v-ukraini>
43. Медіаспільнота закликала відсторонити колишніх проросійських ведучих від національних марафонів [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/community/article/199162/2022->

- 05-12-mediaspilnota-zaklykala-vidstoronyty-kolyshnikh-prorosiyskykh-veduchykh-vid-natsionalnykh-marafoniv/
44. Методологія моніторингу фейків та російської дезінформації в українських онлайн-медіа [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2019. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/metodolohiia-monitorynhu-feykiv-ta-rosiys-koi-dezinformatsii-v-ukrains-kykh-onlayn-media-i28321>
 45. Міський В. Российские пропагандисты меняют тактику [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/29560/2022-06-01-rossyyskye-propagandysty-menyayut-taktyku/>
 46. Мовний омбудсмен нагадав про обов'язкову українську версію сайтів та штрафи з 16 липня [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/200167/2022-06-16-movnyy-ombudsmen-nagadav-pro-obovyazkovu-ukrainsku-versiyu-saytiv-ta-shtrafy-z-16-lypnya/>
 47. Наказ Головнокомандувача Збройних сил України від 3 березня 2022 року №73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_050322.pdf
 48. Національний проєкт з медіаграмотності [Електронний ресурс] // Фільтр. – 2021. URL: <https://filter.mkip.gov.ua/pro-nas/>
 49. Невідкладно ухвалити законопроекти 6287, 7459, 7273д [Допис] // Мова об'єднує. – 2022. URL: <https://www.facebook.com/zakonpromovu5670/posts/pfbid02ScmT9x44UnDfyHcUZ9YRcsVTsCuriSjVctKQYgg6AxEP8SSScT6FmBCFPPnjCbzol>
 50. Нофенко А. Гібридна війна Росії проти України: інформаційний наступ та механізми протидії // Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. – 2019. № 2(6). С. 68–77. URL: <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/110/101>

51. Ольга Герасим'юк закликала європейських медіарегуляторів продовжити процес об'єднання для ще більшого протистояння російській дезінформації (+інфографіка) [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. – 2022. URL: https://www.nrada.gov.ua/olga-gerasym-yuk-zaklykala-yevropejskyh-mediaregulyatoriv-prodovzhyty-protses-ob-yednannya-dlya-shhe-bilshogo-protystoyannya-rosijskij-dezinformatsiyi/?fbclid=IwAR1s0aQ8WmN_LK4I71G1PLfGMS6vDod6DTg9aI5kzyXJgf7n-SfBsZr1vec
52. Остапа С. Гуманітарний комітет не з'ясував, хто вимкнув із цифрового етеру «Еспресо», Прямий та 5 канал [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199166/2022-05-12-gumanitarnyy-komitet-ne-zyasuvav-khto-vymknuv-iz-tsyfrovogo-eteru-espreso-pryamyu-ta-5-kanal/>
53. Остапа С. У Раді зареєстровано проєкт постанови про негайне відновлення мовлення «Еспресо», Прямого і 5 каналу в цифровому ефірі [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/200172/2022-06-16-u-radi-zareiistrovano-proiekt-postanovy-pro-negayne-vidnovlennya-movlennya-espreso-pryamogo-i-5-kanalu-v-tsyfrovomu-efiri/>
54. Остапа С. 5 канал і Прямий подали до суду за відключення від цифрового ефіру. «Еспресо» звернувся до СБУ і прокуратури [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/199776/2022-06-02-5-kanal-i-pryamyu-podaly-do-sudu-za-vidklyuchennya-vid-tsyfrovogo-efiru-espreso-zvernuvsya-do-sbu-i-prokuratury/>
55. Передавайте інформацію про окупантів, а не публікуйте дані про ЗСУ чи результати ворожих обстрілів [Електронний ресурс] // Служба безпеки України. – 2022. URL: <https://t.me/SBUkr/3959>

56. Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 7 травня 2021 №187/2021 // Урядовий кур'єр. – 2021. №88.
57. Пливе кача [відео] // YouTube. – 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wsnVWNZRRyY>
58. Позиція Міністерства культури та інформаційної політики України щодо заклику окремої частини журналістської спільноти по відстороненню від ефірів списку журналістів [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2022. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7140.html>
59. Позиція Мінінформполітики щодо відсторонення від ефірів єдиного марафону ведучих... [Допис] // Тетяна Трошинська. – 2021. URL: <https://www.facebook.com/100000980123158/posts/7537937589582170/?d=n>
60. Поліщук І. О. Політичні медіатехнології // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. № 2. С. 125–134.
61. Почепцов Г. Г. (Дез)інформація. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2019. – 248 с. URL: <http://csef.ru/media/articles/9072/11714.pdf>
62. Почепцов Г. Г. Когнитивные войны в соцмедиа, массовой культуре и массовых коммуникациях. Glagoslav Publications, 2020. С. 50–54.
63. Презентація законопроекту «Про протидію дезінформації» [Електронний ресурс] // Міністерство культури, молоді та спорту України. – 2020. URL: <https://mkip.gov.ua/files/InformPolityka.pdf>
64. «Принаймні частина громадян потребує не заспокійливого, а точної інформації». Медіаексперти про (не)виправданий оптимізм і пропаганду під час війни. Частина перша [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/community/article/198887/2022-05-03-prynaymni-chastyna-gromadyan-potrebuie-ne-zaspokiylyvogo-a-tochnoi-informatsii->

mediaeksperty-pro-nevypravdanyy-optymizm-i-propagandu-pid-chas-viyny-chastyna-persha/

65. Приостановка деятельности ОПЗЖ на период военного положения и противозаконное рейдерство партии власти и расправа над демократией в Украине [Електронний ресурс] // Опозиційна платформа – За життя. – 2022.
URL: https://zagittya.com.ua/ua/news/zajavlenija/priostanovka_dejatelnosti_oplzzh_na_period_voennogo_polozhenija_l_protivozakonnoe_politicheskoe_rejderstvo_partii_vlasti_i_rasprava_nad_demokratiej_v_ukraine.html
66. Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 24 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#Text>
67. Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету щодо забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформаційного простору держави : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2022-%D1%80#Text>
68. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 472 та затвердження Порядку використання коштів з рахунка для задоволення потреб культури, мистецтв, креативних індустрій, охорони і збереження культурної спадщини, культурних цінностей, підтримки засобів масової інформації : Постанова Каб. Міністрів України від 17 травня 2022 р. №616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2022-п#Text>
69. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення обмежень на ввезення та розповсюдження видавничої продукції, що стосується держави-агресора, Республіки Білорусь, тимчасово окупованої території України від 13 червня 2022 року

- №7459: Потураєв М., Стефанчук Р., Корнієнко О. [та ін.]. – 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39764>
70. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора від 29 травня 2022 року №7273-д: Потураєв М., Федина С., Санченко О. [та ін.]. – 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39702>
71. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання розвитку українського книговидання і книгорозповсюдження від 5 листопада 2021 року №6287: Потураєв М., Кравчук Є., Боблях А. [та ін.]. – 2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/28189>
72. Проект Закону про медіа від 2 липня 2020 р. № 2693-д: Потураєв М., Кравчук Є., Кабанов О. [та ін.]. – 2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69353
73. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 383-р // Урядовий кур'єр. – 2017. № 120.
74. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року № 449/2014 // Офіційний вісник України. – 2014. № 37. Ст. 986.
75. Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-22#Text>
76. Проект Постанови про Заяву Верховної Ради України про забезпечення гарантій свободи слова і верховенства права щодо журналістів і засобів масової інформації як ключових критеріїв для вступу України до Європейського Союзу від 15 червня 2022 року

- №7470: Княжицький М., Фріз І., Іонова М. [та ін.]. – 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39805>
77. Про проміжний звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих протиправних дій представників органів державної влади та інших осіб, що могли сприяти порушенню державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України і становити загрозу національній безпеці України: Постанова Верховної Ради України від 30.11.2021 р. №1911-IX // *Голос України*. – 2021. №244.
 78. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року "Про Стратегію кібербезпеки України": Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 // *Урядовий кур'єр*. – 2021. №165.
 79. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року "Про Стратегію інформаційної безпеки": Указ Президента України від 28 грудня 2021 року №685/2021 // *Урядовий кур'єр*. – 2021. №251.
 80. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2017 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)": указ Президента України від 28 квітня 2017 року № 133/2017 // *Офіційний вісник України*. – 2017. № 41. Ст. 1276.
 81. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року "Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України": Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 448/2021 // *Урядовий кур'єр*. – 2021. №165.
 82. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 липня 2018 р. № 539-р // *Урядовий кур'єр*. – 2018. № 147.

83. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1100-р // Урядовий кур'єр. – 2019. № 26.
84. Проти Козака запровадили санкції через поставки вугілля з окупованого Донбасу – Zn.ua [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2018. URL: <https://detector.media/infospace/article/184537/2021-02-03-proty-kozaka-zaprovadyly-sanktsii-cherez-postavky-vugillya-z-okupovanogo-donbasu-znua/>
85. Про Центр [Електронний ресурс] // Центр стратегічних комунікацій. – 2021. URL: <https://spravdi.gov.ua/pro-nas/>
86. Регулювати не можна ігнорувати. Як світ контролює дезінформацію в інтернеті [Електронний ресурс] // ГМ «ОПОРА». – 2020. URL: <https://www.oporaua.org/article/vybory/disinformation/22735-reguliuвати-ne-mozhna-ignoruvati-iak-svit-kontroliuє-dezinformatsiiu-v-interneti>
87. Рекомендації Комісії з журналістської етики щодо інформації, яку не можна розголошувати в медіа під час воєнного стану [Електронний ресурс] // Комісія з журналістської етики. – 2022. URL: <https://cje.org.ua/statements/rekomendatsii-komisii-z-zhurnalistiskoi-etyky-shchodo-informatsii-iaku-ne-mozhna-rozgholoshuvaty-v-media-pid-chas-voiennoho-stanu/>
88. Розвиток медіа грамотності в Україні // Фільтр : аналітичний документ. – 2022. – 34 с. URL: https://filter.mkip.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/231121_medialiteracy.pdf
89. Рябоштан І. «Дезінформація сіється на тому місці, де мало інформації»: як працює російська пропаганда та як їй протистояти [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/internet/post/28689/2021-12-15-dezinformatsiya-siietsya-na-tomu-mistsi-de-malo-informatsii-yak-pratsyuє-rosiyska-propaganda-ta-yak-iy-protystoyaty/>

90. Рябоштан І. «Спростування фейків — це найгірший спосіб боротьби проти них» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/28422/2021-11-01-sprostuvannya-feykiv-tse-naygirshyy-sposib-borotby-proti-nykh/>
91. Рябоштан І. Як проросійські медіа в Україні змінили риторичку та чим пропаганда Кремля «годує» росіян [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplyvi/post/29647/2022-06-13-yak-prorosiyski-media-v-ukraini-zminyly-rytoryku-ta-chym-propaganda-kremlya-goduie-rosiyan/>
92. Рябоштан І. Як російська пропаганда працює в Італії та Німеччині [Електронний ресурс] // Детектор медіа. — 2022. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplyvi/post/29604/2022-06-03-yak-rosiyska-propaganda-pratsyuie-v-italii-ta-nimechchyni/>
93. Сафаров А. Законопроект про медіа: нові правки vs регламент [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. — 2020. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/zakonoprojekt-pro-media-novi-pravky-vs-reglament-i36492>
94. Сафаров А. Як працювати журналістам під час воєнного стану [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. — 2022. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/yak-pratsyuvaty-zhurnalistam-pid-chas-voyennogo-stanu-i44357>
95. Свіжа деза з Росії [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. — 2021. URL: https://topic-radar.texty.org.ua/#/covid19/covid19?from=2021-02-05&to=2021-03-04&sitetypes=uk_man
96. Суспільне мовлення [Електронний ресурс] // Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. — 2021. URL: <https://www.nrada.gov.ua/public-broadcasting/>
97. Требін М. П. Методи контрпропаганди в умовах «гібридної» війни України з російською федерацією // Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього [збірник

- матеріалів XXIII Всеукраїнської наукової конференції викладачів, молодих науковців і студентів] — 2021. С. 19-34.
98. Туркова К. «Затрофеить мову». Новый нарратив в российской пропаганде [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/200047/2022-06-11-zatrofeyt-movu-novyy-narrativ-v-rossyyskoy-propagande/>
 99. Угорщина фактично взяла ЄС в заручники, заблокувавши шостий пакет санкцій — Іванна Климпуш-Цинцадзе [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2022. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/ukraina-vholos/uhorshchyna-faktychno-vziala-yes-v-zaruchnyky-zablokuvavshy-shostyy-paket-sanktsiy-ivanna-klympush-tsyntsadze>
 100. Україна та ЄС посилюють співпрацю у протидії дезінформації [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2019. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-ta-yes-posilyuyut-spivpracyu-u-protidiyi-dezinformaciyi>
 101. Українські зірки спростували міфи про COVID-19 та вакцинацію у відеопроєкті BreaktheFake [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/mediaprosvita/post/26960/2021-03-30-ukrainski-zirky-sprostuvaly-mify-pro-covid-19-ta-vaktsynatsiyu-u-videoproiekti-breakthefake/>
 102. Унікальний баланс і психологічний бронежилет. Головне з дискусії «Свобода медіа під час агресії Росії проти України» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/198802/2022-04-29-unikalnyy-balans-i-psykhologichnyy-bronezhylet-golovne-z-diskusii-svoboda-media-pid-chas-agresii-rosii-proty-ukrainy/>
 103. Учителів запрошуюють взяти участь у проєкті «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність» [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/anonsi/post/26555/2021-02-03->

- uchyteliv-zaproshuyut-vzyaty-uchast-u-proiekti-vyvchay-ta-rozriznyay-info-mediyna-gramotnist/
104. «Фейкотрощі»: як азарт допомагає робити студентів медіаграмотнішими [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26738/2021-03-01-feykotroshchi-yak-azart-dopomagaie-robyty-studentiv-mediagramotnishymy/>
 105. «Фейсбук» і далі не заборонятиме фейкові новини від політиків [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/23291/2019-08-05-feysbuk-i-dali-ne-zaboronyatyme-feykovi-novyny-vid-politykiv/>
 106. Чотири лінії захисту від дезінформації [Електронний ресурс] // Українська фундація без пекових студій. – 2021. URL: https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=2812313892417461
 107. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022) [Електронний ресурс] // Соціологічна група «Рейтинг». – 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html
 108. Шустова Т. Розслідування: Хто і навіщо вимкнув "Еспресо" з цифрового ефіру [Електронний ресурс] // Еспресо. – 2022. URL: <https://espresso.tv/rozsliduvannya-khto-i-navishcho-vimknuv-espresso-z-tsifrovogo-efiru>
 109. Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-22#Text>
 110. Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-22#Text>

111. Що таке дезінформація, мізінформація, пропаганда? [Електронний ресурс] // Prometheus. – 2021. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DISINFO101+2021_T2/courseware/845ba5cf04624da5a3150176af6f3ed0/603b37ed44cb4238a23d9459f2a5ba1c/?activate_block_id=block-v1%3APrometheus%2BDISINFO101%2B2021_T2%2Btype%40sequential%2Bblock%40603b37ed44cb4238a23d9459f2a5ba1c
112. Що українці думають про окупований Крим та його мешканців [Електронний ресурс] // Український кризовий медіа-центр. – 2021. URL: <https://uacrisis.org/uk/shho-ukrayintsi-dumayut-pro-krym>
113. Як Європа протистоїть дезінформації: головне [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2021. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/26804/2021-03-09-yak-ievropa-protystoit-dezinformatsii-golovne/>
114. Якісна дезінформація підтверджує ваші погляди, і нею хочеться поділитися. Переклад із американського видання The Rolling Stone [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. – 2019. URL: https://texty.org.ua/articles/98579/Jakisna_dezinformacija_pidtverdzhuje_vashi_poglyady_i_neju-98579/
115. Як телеграм-канали з окупованих територій готують “воз’єднання” з РФ [Електронний ресурс] // TEXTY.ORG.UA. – 2022. URL: <https://texty.org.ua/articles/106823/yak-telehram-kanaly-z-okupovanyh-terytorij-hotuyut-vozyednannya-z-rf/>
116. Якщо є докази заявам Медведчука, то це справа десятиліття, а то й усієї незалежності України — Саакян [Електронний ресурс] // Громадське радіо. – 2022. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/yakshcho-ie-dokazy-zaiavam-medvedchuka-to-tse-sprava-desiatylittia-a-to-y-usiiei-nezalezhnosti-ukrainy-saakian>

117. 2 липня відбудеться круглий стіл «Чи може Facebook бути ефективним щодо протидії мови ненависті та дезінформації? Прозорість алгоритмів та інтереси користувачів» [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2021. URL: <https://mkip.gov.ua/news/3106.html>
118. 16-17 лютого відбудеться онлайн-семінар «Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти» [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2021. URL: <https://mkip.gov.ua/news/4973.html>
119. 25 березня відбудеться онлайн-сесія «Як Фінляндії вдалося? Секрети фінського успіху впровадження медіаграмотності» [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2021. URL: <https://mkip.gov.ua/news/5198.html>
120. 28 травня відбудеться круглий стіл “Перспективи боротьби з дезінформацією: досвід країн ЄС” [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2019. URL: <https://mkip.gov.ua/news/3051.html>
121. 243 злочини проти журналістів та медіа скоїла росія в Україні за два місяці війни [Електронний ресурс] // Інститут масової інформації. – 2022. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/243-zlochyny-proty-zhurnalistiv-ta-media-skoyila-rosiya-v-ukrayini-za-dva-misyatsi-vijny-i45175>
122. Asker, David, and Elias Dinas. 2019. “Thinking Fast and Furious: Emotional Intensity and Opinion Polarization in Online Media.” *Public Opinion Quarterly* 83 (3): 487–509.
123. A Ukraine-Related Disinformation Tsunami Hit Europe in March [Електронний ресурс] // European Digital Media Observatory. – 2022. URL: https://edmo.eu/wp-content/uploads/2022/02/Tenth_Fact-Checking_Report_Apr_2022_V.pdf
124. Bednar P., Welch, C. Bias, misinformation and the paradox of neutrality // *Informing Science*. – 2008. № 11. Pp. 85–106.

125. Bjola C., Pamment J. Digital Containment: Revisiting Containment Strategy in the Digital Age // Global Affairs. – 2016. № 2 (2). Pp. 131–142.
126. Davis, C. C., Bittman L. The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View. Pergamon-Brassey's, 1985. Pp. 49–50.
127. Disinformation resilience in Central and Eastern Europe // Ukrainian Prism, 2018. Pp. 301-328. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2018/06/DRI_CEE_2018.pdf
128. European Commission. A Multidimensional Approach to Disinformation. Report of the Independent High-Level Group on Fake News and Online Disinformation. Luxembourg, Europe: Publications Office of the European Union, 2018a. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expertgroup-fake-news-and-online-disinformation>
129. European Commission. Study on media literacy and online empowerment issues raised by algorithm-driven media services // Rand Europe & Open Evidence. – 2017. 248 p.
130. European Council. European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions. – 2015. 7 p. URL: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf>
131. European Data Protection Supervisor. Meeting the challenges of big data, Opinion 7/2015. – 2015. URL: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/15-11-19_big_data_en.pdf
132. Fake news. It's complicated [Электронный ресурс] // Claire Wardle. – 2017. URL: <https://firstdraftnews.org/latest/fake-news-complicated/>
133. Fallis D. What is disinformation? // Library trends. – 2015. № 63.3. Pp. 401–426.
URL: http://www.u.arizona.edu/~fallis/LIB%2063.3%2005.%20fallis%20401_426.pdf

134. Floridi L. Brave.net.world: The internet as a disinformation superhighway? // Electronic Library. – 1996. № 14. Pp. 509–514.
135. Floridi L. Semantic conceptions of information. In Stanford Encyclopedia of Philosophy. – 2005. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/information>
136. Floridi L. The philosophy of information. New York: Oxford University Press, 2011. P. 260.
137. Fox C.J. Information and misinformation. Westport, CT: Greenwood Press, 1983. Pp. 12–15.
138. Fried D., Polyakova A. Democratic Defense Against Disinformation // Atlantic Council. – 2018. 24 p. URL: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2018/03/Democratic_Defense_Against_Disinformation_FINAL.pdf
139. From post-truth to post-trust? [Електронний ресурс] // European Parliament Think Thank. – 2018. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/628298/EPRS_ATA\(2018\)628298_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2018/628298/EPRS_ATA(2018)628298_EN.pdf)
140. Giussani A. Competing over truth: a critical analysis of EU initiatives to counter disinformation (2015-2019): thesis ... master of digital media, communication and journalism // Aristotle University of Thessaloniki, 2020. – 62 p. URL: <https://ikee.lib.auth.gr/record/318872/files/GRI-2020-27264.pdf>
141. Golovchenko Y., Hartmann M., Adler-Nissen R. State, media and civil society in the information warfare over Ukraine: citizen curators of digital disinformation // International Affairs. – 2018. № 94.5. Pp. 975-994.
142. Google призупиняє монетизацію російських каналів на YouTube [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/29050/2022-02-26-google-pryzupynyaie-monetyzatsiyu-rosiyskykh-kanaliv-na-youtube/>
143. Harsin J. Post-Truth and Critical Communication Studies // Oxford Research Encyclopedia of Communication. 2018. URL:

- <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-757>
144. Hasell, A., and Brian E. Weeks. 2016. "Partisan Provocation: The Role of Partisan News Use and Emotional Responses in Political Information Sharing in Social Media." *Human Communication Research* 42 (4): 641–61.
 145. How the Full-Scale War Has Affected the Regional Media: Survey Results By the Donbas Media Forum [Електронний ресурс] // Donetsk Institute of Information. – 2022. URL:<https://dii.dn.ua/en/news/509-how-the-full-scale-war-has-affected-the-regional-media-survey-results-by-the-donbas-media-forum>
 146. Jowett G., O'Donnell V. What Is Propaganda, and How Does It Differ From Persuasion? *Propaganda and Persuasion*. Sage Publications, 2005. Pp. 21–23.
 147. Kahn-Harris K. Denialism: what drives people to reject the truth [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2018. URL: www.theguardian.com/news/2018/aug/03/denialism-what-drives-people-to-reject-the-truth
 148. Kapko M. How social media is shaping the 2016 presidential election [Електронний ресурс] // CIO. – 2016. URL: <https://fastlyssl.cio.com/article/3125120/how-social-media-is-shaping-the-2016-presidential-election.html>
 149. Lakoff G. A modest proposal: #ProtectTheTruth [Електронний ресурс] // George Lakoff. – 2018. URL: <https://georgelakoff.com/2018/01/13/a-modest-proposal-protectthetruth/>
 150. Lexico [Електронний ресурс] // Oxford. – 2020. URL: <https://www.lexico.com/en/definition/post-truth>
 151. Martin L. J. Disinformation: An instrumentality in the propaganda arsenal // *Political Communication*. – 1982. № 2:1. Pp. 47–64.
 152. McGeehan T. P. Countering Russian Disinformation // *Parameters*. – 2018. № 48.1. Pp. 49–57. URL:

- <https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2850&context=parameters>
153. McIntyre L. Post-truth. MIT Press, 2018. P. 5.
 154. McKay S., Tenove C. Disinformation as a Threat to Deliberative Democracy // Political Research Quarterly. – 2021. №74(3). Pp. 703-717.
 155. Meiselman W., Pilon J. G., Lenczowski J., Dziak J. J., Godson R., Shultz R. H., Levchenko S., Bennett R. K., Jacobson K., Joachim Maitre & Sir James Goldsmith. Soviet disinformation and the news // Political Communication. – 1987. № 4:1. Pp. 29–64.
 156. Meta's Ongoing Efforts Regarding Russia's Invasion of Ukraine [Електронний ресурс] // Meta. – 2022. URL: <https://about.fb.com/news/2022/02/metas-ongoing-efforts-regarding-russias-invasion-of-ukraine/>
 157. Niles M. T., Emery B. F., Reagan A. J., Dodds P. S., Danforth C. M. Social media usage patterns during natural hazards // PLoS One. – 2019. № 14. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0210484#sec018>
 158. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. URL: <http://www.oed.com/view/Entry/54579?redirectedFrom=disinformation>
 159. Pacepa I. M., Rychlak R. J. Disinformation: Former Spy Chief Reveals Secret Strategies for Undermining Freedom, Attacking Religion, and Promoting Terrorism. Wnd Books, 2013. Pp. 4–6, 34–39, 75.
 160. Pariser E. Welcome to the brave new world of persuasion profiling [Електронний ресурс] // Wired. – 2011. URL: www.wired.com/2011/04/st-essay-persuasion-profiling/
 161. Phillips P. J., Pohl G. Disinformation cascades, espionage & counter-intelligence // The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs. – 2020. Pp. 1-14.

162. Policy Report: Countering Fake News // S. Rajaratnam School of International Studies. – 2018. 24 p. URL: https://www.think-asia.org/bitstream/handle/11540/8063/PR180307_Countering-Fake-News.pdf?sequence=1
163. Russia's war on Ukraine: The digital dimension [Електронний ресурс] // Epthinktank. – 2022. URL: <https://epthinktank.eu/2022/03/16/russias-war-on-ukraine-the-digital-dimension/>
164. Scott M. Telegram bans Russian state media after pressure from Europe [Електронний ресурс] // Politico. – 2022. URL: <https://www.politico.eu/article/russia-rt-media-telegram-ukraine/>
165. Shultz R. H., Godson R. Dezinformatsia: Active Measures in Soviet Strategy. Pergamon-Brassey's, 1984. Pp. 37–38.
166. Soviet Covert Action. Hearings before the Subcommittee on Oversight of the Permanent Select Committee on Intelligence / U.S. Congress, House of Representatives, 96th Congress, 2nd Session, February 6, 19, 1980. P. 63.
167. Stahl B. On the difference or equality of information, misinformation, and disinformation: A critical research perspective // Informing Science Journal. – 2006. № 9. Pp. 83–96.
168. Standish R. Why Is Finland Able to Fend Off Putin's Information War? [Електронний ресурс] // Foreign Policy. – 2017. URL: <https://foreignpolicy.com/2017/03/01/why-is-finland-able-to-fend-off-putins-information-war/>
169. Stanford History Education Group. Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning (Executive Summary). – 2016. – 29 p. URL: <https://stacks.stanford.edu/file/druid:fv751yt5934/SHEG%20Evaluating%20Information%20Online.pdf>
170. Starlink Ілона Маска «повністю знищив інформаційну кампанію Путіна» – генерал США [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://ms.detector.media/kiberbezpeka/post/29649/2022-06-12->

- starlink-ilona-mask-a-povnistyu-znyshchyv-informatsiynu-kampaniyu-putina-general-ssha/
171. StopFake Bingo Game! [Електронний ресурс] // StopFake. – 2021. URL: <https://www.stopfake.org/en/stopfake-bingo-game/>
 172. Stray J. Institutional Counter-disinformation Strategies in a Networked Democracy // Companion Proceedings of the 2019 World Wide Web Conference. – 2019. Pp. 1020–1025.
 173. The Digital Services Act package [Електронний ресурс] // European Commission. – 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>
 174. The Media Literacy Index 2019: Just think about it [Електронний ресурс] // Open Society Institute – Sofia. – 2017. URL: <https://osis.bg/?p=3356&lang=en>
 175. The 2022 Code of Practice on Disinformation [Електронний ресурс] // European Commission. – 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>
 176. Twitter Safety. Our top priority is keeping people on Twitter safe. We're actively monitoring for risks associated with the conflict in Ukraine [Електронний ресурс] // Twitter. – 2022. URL: <https://twitter.com/TwitterSafety/status/1497353965419257860>
 177. Vengattil M., Culliford E. Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders [Електронний ресурс] // Reuters. – 2022. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians-2022-03-10/>
 178. YouTube заблокував російські канали RT та Sputnik по всій Європі [Електронний ресурс] // Детектор медіа. – 2022. URL: <https://detector.media/infospace/article/197062/2022-03-01-youtube-zablokuvav-rosiyski-kanaly-rt-ta-sputnik-po-vsiy-ievropi/>
 179. Yuval Noah Harari extract: 'Humans are post-truth species' [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2018. URL:

www.theguardian.com/culture/2018/aug/05/yuval-noah-harari-extract-fake-news-sapiens-homo-deus

180. 49th regular session of the Human Rights Council: Resolutions, decisions and President's statements [Электронный ресурс] // United Nations Human Rights Council. – 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/regular-sessions/session49/res-dec-stat>

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема: «Методи протидії російській дезінформації в Україні (24 лютого-31 травня 2022 року)»

Студентка: Бовкун Сніжана Юріївна

Рік навчання, факультет: 4-й рік навчання, спеціальність 052 Політологія, ФСНСТ

Науковий керівник: Чабанна М. В., докторка політичних наук, доцент

Рецензент:

Захищена “_____” _____ 20_ р. *(дата не проставляється)*

Короткий зміст роботи

У роботі виокремлено 9 характерних особливостей терміну «дезінформація». Визначено 5 груп причин ефективності російської дезінформації в Україні в умовах повномасштабної війни. Складено перелік і охарактеризовано основні методи боротьби країн ЄС з кремлівською дезінформацією після 2014 року. Визначено засоби протидії російській дезінформації та їхні характерні особливості в Україні. Окреслено 6 основних проблем у контексті інформаційної політики після початку повномасштабного вторгнення. Запропоновано 6 стратегій для ефективної протидії дезінформації в сучасних умовах.